

230.04
88

430
230
200

वर्ग स

ग्रहित
चाहिए
लगेगा

पुस्तकालय

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

वर्ग संख्या .....

आगत संख्या ११११११
आकृत है। इस तिथि

पुस्तक विवरण -
पुस्तक ३० व दिन यह पुस्तक पुस्तकालय में वापस आ जानी
चाहिए अन्यथा ५० पैसे प्रति दिन के हिसाब से विलम्ब दण्ड
लगेगा।

मूल्य ०-१२-०

द्वादशांशकाः

व्याधिनिग्रहः

230/22

प्रशस्तौषधसंग्रहश्च

आयुर्वेदीयचिकित्साग्रन्थौ

दिश्रामयतिविरचितो

अवधानसरस्वतीविरचितः

व्याधिनिग्रहः

प्रशस्तौषधसंग्रहः

राजवैद्य पं. जीवराज कालिदास शास्त्रि-
विरचित टिप्पणी सहितौ

530.04.14

20409

प्रसिद्धिस्थानम्

पधाश्रम,

गोंडल, (काठीआवाड)

विक्रमीय सं. १९९६

पावृत्तिः १४

१०००१९

मूल्यं ०-१२-०

द्वादशाणकाः

230

22

* ओ३म् *

पुस्तक-संख्या

पंजिका-संख्या

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां
लगाना वर्जित है । कोई महाशय १५ दिन से
अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख
सकते । अधिक देर तक रखने के लिये पुनः
आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये ।

PREFACE

Though small in size, this book Vyadhi Nigrah contains some of the most potent and valuable experiments. Embodied in it there are several novel methods of treatment and experiments hitherto unseen in other books. A Jain Gorji named Vishram is the author of this book. While giving his introduction, the author writes: "There lived a Gorji-priest-named Jiwa in a place called Agamgachha at Arjunpur (Anjar) in Koorma Desh (Cutch). His disciple was Pitamber Gorji and his disciple Vishram Gorji has written this 'Vyadhi Nigrah' on the fifth day of the dark half of Bhadrpad, Samvat 1839, (A. D. 1783) the day being Thursday".

The language and the construction of verses in this volume were crude and faulty in many places. Hence some corrections have been introduced. Some grammatical mistakes have been kept uncorrected intentionally in various verses. Such tiny faults should not be looked to minutely in such useful works. They do not in any way minimise their importance. The book would have remained equally useful and valuable even if the author had written it in his own mother tongue. Real credit is however due to him that he wrote it in a verse form according to his knowledge of Sanskrit language. Hence, readers, if they be knowing Sanskrit well, should not look to flimsy constructional mistakes in this

530.04.14

work, but they should sincerely thank its author for affording to the people at large excellent, simple, easy and ready-at-hand household remedies and experiments.

१ चेला मोतीचंदजी माहदजी चांपसी पठनार्थ श्री मांडवी विंदरे सं. १८७२ चैत्र शुदी ५ गुरौ लिपीकृतं

२ लि. ऋ. शिवजी मालजी शिष्यार्थ पठनहेतवे सं. १८७३ ना वर्षे माहा विद १४ शुके

३ पूज्योत्तम पूज्यजी ऋषित्री ५ मालजीजी तत्-शिष्य पूज्योत्तम पूज्यजी ऋषित्री ५ शिवजीजी लिपिकृतं तत्शिष्य ऋख गोपालजी मोतीचंदजी राजकोट मध्ये लिपीकृत्य संवत् १९४७ ना ज्येष्ठ शुदी ३ वार भौमवारे वार उपर त्रन वागे लखी

४ संवत् १९०६ रा वर्षे शाके १७७१ प्र० मृगशिर शुक्ल प्रतिपदायां १ तिथौ गुरुवासरे पूज्य प्र श्रीश्रीश्री १०८ श्री जिनापयो सूरेश्वरजित् रतलाम चतुर्मासके गुरां साहिबजीजी १०८ श्रीश्री कस्तूरचंदजी तेषां शिष्य पं. चंद्रभागलिपि ॥ खरतर श्री भावहर्षसूरी गच्छे पलिका चतुर्मासिके

Four manuscript copies of this book were procured. Two of them were in Rasashala Granth Bhandar and the other two copies were given to me by Jain Gorji Mohanlalji Maharaj of Tankara, whom, I take here an opportunity to thank with a sincere heart.

Books of proved merits on Ayurved are often to be found in Jain Granth Bhandars, but public at large scarce obtain their advan-

tage. Their true knowledge is transmitted by Jain Gurus to their disciples and their benefits are reaped mainly by followers of Jainism. If such valuable works in Jain Granth Bhandars and in possession of Jain priests and Gorjis be published, a great new light will be thrown on the domain of Ayurveda. There will be an excellent addition to its literature and Vaidyas will come to know some of the most successful remedies to cure several diseases, generally regarded incurable. It is our humble request to Jain Sadhu Maharajs and to the Secretaries of Jain Granth Bhandars to communicate with us if they have with them such valuable manuscripts, volumes, notes, pamphlets etc. on Ayurveda. We shall arrange to get them copied and published, which will be a permanent boon to humanity.

The mother-tongue of the author was Kathiawari-Cutchhi. So in many places he has given a sanskritised form to several words. Such forms will not be found in any of the Ayurvedic Dictionaries or Nighantu. So to ward off the difficulties of the readers, a new commentary on this book has been prepared and published alongwith.

Gondal
26-10-39.

} Rajvaidya Jivaram Kalidas
} Shastri

—:o:—

रसशाला औषधाश्रम गोंडल काठीआवाडकी पुस्तकें

रसोद्धार तंत्र—गुजराती १८ वी आवृत्ति पृष्ठ ४०० पोस्टेज
सह रु. १।।।

रसप्रकाश सुधाकर—मूल श्लोकके साथ गुजराती टीका ३री
आवृत्ति छप रही है पक्का कपड़ेका जिल्द रु. २

पार्वतीपुत्र श्री नित्यनाथसिद्ध विरचित रसरत्नाकरांतगतः
ऋद्धिरवंद

हजारो किमियागर लोग जिस ग्रन्थ प्राप्त करनेके लिये
हजारो रुपया खर्च करनेपर निराश होते थे वह ग्रन्थ छप
गया है। हजारो रुपया खर्च करके बड़े परिश्रम के पीछे यह
ग्रन्थ प्राप्त किया है किमियागरोके लिये और धातुवाद लोह-
सिद्धि देहसिद्धि के लिये परिश्रम करने वालोंके लिये यह
ग्रन्थ बड़ा प्रकाश कर रहा है इसका मूल्य जितना रखे कम हैं
क्योंकी हजारो रुपया खर्च करने पर भी यह ग्रन्थ प्राप्त
होना असंभव था। मूल्य रुपया १५ पंधरा

श्री भगवद् गीता अंग्रेजी और संस्कृत—मूल्य
रु. ९ पांच.

अंग्रेजी सिद्धिदात्री टिप्पणी और ३ अध्याय पर राजबैद्य
जीवराम कालिदास शास्त्रिकृत चंद्रघंटा नामकी संस्कृत टीका
और उसका अंग्रेजी भाषांतर के साथ छपी है।

आज कल जो गीता प्रचलित है उसमें २५० जगह
पाठभेद और ४१ श्लोक कम है इस पुस्तकमें २५० पाठभेद
देकर उनका प्रतिपादन किया गया हैं देश विदेश से बड़े
बड़े विद्वानोंने और प्रतिष्ठित वर्तमान पत्रोंने समालोचना कि
है पक्का कपड़े को सुनहरी वाइडोंग है।

६

५

श्री भगवद् गीता-रिव्युस एन्ड ओपीनीयन्स
पक्का सुनहरी नाम कपड़े का वाइडींग यह उपर छपी हुई
गीतापर देश विदेशके गण्य मान्य विद्वानो के अभिप्राय का
पुस्तक है. पृष्ठ १२० मूल्य ०॥ आठ आना

श्री सूक्त

०।= आने

पक्का वाइडींग ११२ पृष्ठ लक्ष्मी अैश्वर्य प्राप्त करने का
यह वेदोक्त लक्ष्मीका स्तुति पाठ है मूल मंत्रके साथ श्री
प्रसादनी नामक संस्कृत टीका और गुजराती भाषांतर के
साथ छपी है इसमें अनेक प्रयोग भी दीये हैं ।

संवत् १९९६ (इस्वी १९४० के अक्टोबर तक) जिसमें
दुनियाका भविष्य ७ कोलम मारकेका दिया है मूल्य ०-२-०
पोस्टेज ०-१-३

(रसशाला की पुस्तक विक्रीसे मिलनेवाला द्रव्य धर्मार्थ
में हिं व्यय होता है)

रसशाला औषधाश्रम गोंडल काठीआवाडनां केटलांक औषधो भस्म कूपीपक्व रसायन पर्पटी

१ अभ्रक भस्म १००० (सहस्र पुटी)

किंमत-तोला १ ना रु. २० बीश. आ भस्म वधी
जातनी उधरस क्षय संग्रहणी केन्सर श्वास महाकुष्ठ वगैरे
महा रोगोने मटाडे. योगवाही रसायन छे, घणी शक्ति
आपे वाजीकर पौष्टिक छे. मात्रा-सवार सांज एक रती
मध माखण के घी साकर साथे लेवी.

२ अभ्रक भस्म ५०० पुटी । किंमत-तोला १ना रु.
१० दस. मात्रा १ थी २ रती सवार सांज मध घी

माखण साकर दुध के मलाइ साथे लेवी. छातीनो बळ ॥ अ
तरा दाह मगजना फेर चकर नवळाइ फेफसांनो श्वासनकीके १
नो सोजो मटे, भुख लागे शक्ति आवे नवळाइ धातुसा १
वीर्यदोष मटे.

३ अभ्रक भस्म १०० पुटी । र. तं. । किंमत-तोला १ ना रु. १॥ पोणा वे. मात्रा-१ थी ३ रती मध
माखण के घी साथे वे वखत लेवी कफघ्न शक्तिप्रद पौष्टिक १
४ कांतलोह भस्म १०० पुटी । किंमत-तोला १ ना रु. ४ चार. वीर्य आयुष्य आरोग्य वळ वधारे, पांडु १
आमदोष वधेली चरबी लीवर आमवात हरस कमळो वगे १०
रोगने मटाडे उत्तम पौष्टिक छे.

५ ताम्रभस्म १०० पुटी किंमत-तोला १ ना रु. २॥ अढी. मात्रा-१ रती सवारे १ रती सांजे मध पीपर
साथे के मलाइ साथे आपवी, उधरस छातीनो दुखावो
सोजा पेटनां दरद मटे छे.

६ प्रवालभस्म चंद्रपुटी । र. तं. । किंमत-तोला १ ना ०॥ वार आना. मात्रा-२ थी ४ रती मध घी मलाइ
के दुध साथे. कफ पित्तनुं शमन करे पडतुं लोही सुकी
उधरस छातीनो दुखावो दाह मटाडे विषविकार अने भूत
प्रेतनी बाधा तथा मंगळ ग्रहनी नडतर मटाडे.

७ बंगभस्म गोरक्षनाथ पीळी । र. तं. । किंमत-
तोला १ ना रु. ५ पांच. मात्रा-सवार सांज ववे रती
मध माखण के मलाइ साथे. वळ वधे खोराक पचे, भुख
लागे बुद्धि सौंदर्य आरोग्य धातु वीर्य वधे, मधुमेह वीर्यना
अने ऋतुना रोग मटे.

८ मंझूर भस्म लाल । र. तं. । किंमत-तोला १ ना

वल् ॥ आठ आना मात्रा-१ थी २ वर्ष, सुधीना बाळकने
 नळीके १ थी २ रती मोटा माणसने २ थी ४ रती, मध
 तुसा माखण के दुध साथे अपाय. शीतवीर्य छे, बाळकोनुं
 दुवळापणुं पेटनां दरद लीवर वरल बधी होय लोहीनी
 फीकाश बगेरे बाळकोनां दरदमां फायदो करे छे. पेटनां
 दरद कमळो काळो कमळो हरस नवळाइ बगेरे दरद मटे छे.
 १ मंडूरभस्म गोरक्षनाथी । र. तं. । किंमत-तोला १
 ना रु. २ वे. मात्रा-गुण-मंडूरभस्म लाल प्रमाणे. मध के
 पांडु दुध साथे. विशेषमां पौष्टिक आयुष्य वळ शक्तिवर्धक छे.
 बगेरे १० मुक्तापिष्टी नं. १ (साचां मोतीनी पिष्टी) (आ
 पिष्टी उंची जातना मोतीना बने छे) किंमत-तोला १
 ना रु. १०० सो. मात्रा-१ रती सवार १ रतो सांजे
 मध घी माखण साथे मलाइ के गायना दुध साथे अपाय
 छे. गरम खाटी चीजो ओछी खावी. आ मोतीनी पिष्टीनुं
 हमेशां सेवन करे तो ते माणसने गढपण आवे नहीं, आंख
 कान मगज विगेरे इंद्रियो छेवट सुधी बळवान रहे शरीर
 निरोगी रहे आयुष्य कांति प्रतिभा, बुद्धि, स्मरणशक्ति
 हृदयवळ पराक्रम बधे, शरीरमां लोही भराय दरेक जातनी
 नवळाइ मटे; क्षय उधरस दम मंदाग्नि पित्त दाह कफ
 गांडपण मगजनो दुखावो स्त्रीओना गर्भाशयनो रतवा आं-
 खनी गरमी हरस पडतुं लोही वाइ जीर्णज्वर खोटी गरमी
 मटे, स्फुर्ति उत्साह बधे मन हमेशां आनंदमां रहे संतान
 उत्पन्न थाय.

११ मुक्तापिष्टी नं. २ (आ पिष्टी साधारण मोतीनी
 बने छे) किंमत-तोला १ ना रु. २० बीश. मात्रा-गुण
 मुक्तापिष्टी नं. १ प्रमाणे.

११ लोहभस्म १०० पुटी किंमत-तोला १ ना रु. १॥
पोणा वे. मात्रा-सवार सांज बवे रती. शक्ति बळ वीर्य
कांति भुख बधे खोराक पवे मोळ उवको अजीर्ण अम्ल
पित्त बरल लीवर बधेली चरबी लोहीवगाड हरस पेटना
जंतु आमवा शूल नवळाइ मटे शक्ति आवे.

१२ सिद्धहरताल भस्म ४४५ पुटी किंमत-तोला १
ना रु. ५० पचास. मात्रा-०॥ थी १ रती घी के मध
साथे चाटवी. २१ थी ४० दिवस सेववाथी १८ जातना
कोढ लोही वगाडनां दरदो भगंदर नासुर पत गळत्कोढ
सफेदकोढ सन्निपात अपस्मार उपदंश फिरंगरोम हाथीपा
ग्रंथी सोजो सुवावडीना बधा दरदो, पक्षघात ८० जातना
वाना रोग उधरस श्वास क्षय बधी जातना हरस, संग्रहणी
मधुमेह बधेली चरबी आंतरडांनुं बधवुं एपेन्डीसाइटिस
कंठमाळ आमवात वगेरे रोगो मटे छे.

१३ सुवर्णभस्म रक्त किंमत-तोला १ ना रु. ५० पचास.
मात्रा-सवार सांज अकेक रती मध साखण के मलाइ
साथे. शीतवीर्य कामोत्तेजक पौष्टिक बळवर्धक छे. वृद्धाव-
स्था आववा देती नथी वृद्धावस्थामां जुवाना लावे छे
आंखने हितकारक मेधा स्मरणशक्ति बुद्धि आयुष्य आरोग्य
बधारे छे क्षय मधुमेह गांडपण मननो भ्रम व्यग्रता उद्धताइ
उतावळापणुं चंचळपणुं तामसी स्वभाव मटाडे छे कोइपण
दरदनो नवळाइमां अपाय छे. क्षय रोगनुं खास औषध
णाय छे.

१४ सिद्धमकरध्वजनी षोडशगुण चंद्रोदयनी अनुपात
मिश्र गोळी किंमत-तोला १ ना रु. ५०. कामोत्तेजक
पौष्टिक.

॥ श्री व्याधिनिग्रहः ॥

॥ श्री गणेशाय नमः । श्री जिनाय नमः । श्री गुरुभ्यो नमः ॥

गुरुपादं चेष्टदेवं नत्वा वक्ष्यामि ग्रंथतः

व्याधिनिग्रहनामायं ग्रंथोपि बालबोधकः ॥१॥

देशकालवयोवृद्धिनिदानं व्याधिनिश्चयं

पंच कर्माणि साध्योथ ज्ञात्वा चौषधं दापयेत् ॥२॥

लघनं पाचकं शोध्यं शमनं पथ्यतापनं

सर्वरोगेषु कर्तव्यमनुमाने विशेषतः ॥३॥

॥ सर्वज्वरहरः काथः ॥

कटंकारीद्वयं शुंठी धान्यकं सुरदारु च

एभिः पाचनमुद्दिष्टं सर्वज्वरनिकृंतनं ॥४॥

तुल्यैर्नागरभूनिवगुडुचीमुस्तकैः स्मृतः

कषायः पाचनं चापे ज्वरिज्वरविनाशनं ॥५॥

॥ वात ज्वरे काथः ॥

गुडुचीधान्यकारिष्ठकटंकारी सचंदनं

गुडुच्यादिरयं क्वाथः सर्वज्वरहरः स्मृतः ॥६॥

॥ वातज्वरे काथः ॥

पिप्पली पिप्पलीमूलं निशाधन्वनमुस्तिका

विश्वालिन्नोद्भवकाथो देयो वातज्वरे सदा ॥७॥

॥ पित्त ज्वरे काथः ॥

द्राक्षापर्पटकं मुस्ता किरातं कटु बालुकं

काथः पित्तज्वरे देयो मध्ययुक्तं तृपापहं ॥८॥

॥ कफ ज्वरे काथः ॥

वासकं शुंठी सिंही च भांगी शठी किरातकं

क्वाथः कफज्वरे देयो चरकेण च भाषितः ॥९॥

श्लो. ६ अरिष्टं-निम्बत्वचा । श्लो. ८ बालुकं-वालकः । कटु-तिक्ता

श्लो. ९ सिंही-कटंकारी ।

॥ वातपित्ते क्वाथः ॥

अमृता मुस्तकं वासा पर्पटं विश्वभेषजं
क्वाथः पित्तं मरुद्धंति पंचभद्रो ज्वरे स्मृतः ॥१०॥

॥ वातकफ ज्वरे ॥

निदिग्धिकामृता शुंठी पुष्कराद्वै शृतं पिबेत्
क्वाथः कासारुचिश्वासकफवातज्वरापहः ॥११॥

॥ पित्तकफज्वरे काथः ॥

बला पटोलीत्रिफला यष्टी पत्रं वृषस्य च
क्वाथो मधयुतः पीतो हंति पित्तकफज्वरे ॥१२॥

॥ त्रिदोषज्वरे क्वाथः ॥

भूनिवा कटुका मुरता शुंठी पर्पटकोमृता
वासको धन्वयासश्च द्राक्षा भांगी सपुष्करा ॥१३॥
पाठा सपिप्पली शृंगी क्वाथमेषां प्रयोजयेत्
अष्टौ ज्वरान् महाघोरान् वातपित्तकफोद्भवान् ॥१४॥

॥ सन्निपात ज्वरे क्वाथः ॥

द्वै बृहत्यौ शठी शृंगी वत्सकः कटुरोहिणी
पटोलं पुष्करं भांगी वासकः सदुरालभः ॥१५॥

एष बृहत्यादिक्वाथो मलानां च निवारणः
चतुर्दश सन्निपातान् हंति पाने सशीततां ॥१६॥

॥ मलज्वरे क्वाथः ॥

श्यामाकः सिधवं द्राक्षा कटुकं च हरीतकी
एष क्वाथो मलद्रावं कुरुते ज्वरिणां सदा ॥१७॥

॥ शीत ज्वरे ॥

भूनिवः कटुकारिष्ठा यवा चैद्रस्य वामृता
बृहती वासकः काथः पाने शीतज्वरापहः ॥१८॥

श्लो. १५ वत्सक-कुटजत्वक्

श्लो. १७ श्यामाकः आरग्वचः गरमाळो

॥ एकांतरीये वैलाज्वरे क्वाथः ॥
 निर्गुडिकामृता क्षुद्रा भूनिवो भृंगराजकं
 क्वाथो वैलाज्वरं हंति दिनांतरगतज्वरं ॥१९॥
 ॥ विषम ज्वरे ॥

सजीरकं गुडं भक्षेत् सगुडां वा हरीतकीं
 सगुडान् वा तिलान् भक्षेत् हंति वा विषमज्वरं ॥२०॥
 ॥ जीर्णज्वरे क्वाथः ॥

गुडाद्रकं वा त्रिफला क्वाथो देयो गुडेन तु
 द्राक्षामृता पद्मकं च हंति ज्वरं पुराणकं ॥२१॥
 ॥ तृतीय ज्वरे ॥

पिप्पलीं वर्द्धमानां च पिवेत् क्षीरेण संयुताम्
 रसायनमिदं श्रेष्ठं तृतीयज्वरनाशनं ॥२२॥
 महौषधामृता मुस्ता चंदनोशीरधान्यकं
 क्वाथस्तृतीयकं हंति शर्करा मधुयोजितः ॥२३॥
 ॥ चातुर्थिक ज्वरे ॥

वासा धात्रीफलं दारु पथ्यानागरसाधितः
 सितामधुयुतः क्वाथश्चातुर्थकनिवारणः ॥२४॥
 ॥ चातुर्थिके नस्यं ॥

चातुर्थकहरं नस्यं अगस्तीपत्रजो रसः
 रामठं घृतं जीर्णं च नस्यं चातुर्थकं हरेत् ॥२५॥
 ॥ सर्व ज्वरे ॥

गुडुची भूनिवधान्याब्दपद्मकं चंदनान्वितं
 किरातः पर्पटः क्वाथो सर्वज्वरहरः स्मृतः ॥२६॥
 ॥ सन्निपाते नस्यं-नास ॥

मधुकसारसिधृत्यः देवोषणकणासमं
 प्रज्ञाप्रबोधनं नस्यं सन्निपाते कफात्मके ॥२७॥

श्लो. २१ पद्मकं-पद्मकाष्ठं । २५ रामठं-हिगु ।

श्लो. २७ मधुकसारः-यष्टिमधु ।

श्लो. २७ देव-तुत्यं-मेरुयुथं

॥ सन्निपाते अंजनं ॥

कस्तूरी मरिचं वाजिलाला च मधुनांजनं
तंद्रानिवारणं पुंसां व्योषं वा चांजने तथा ॥२८॥

॥ सन्निपाते डंभनः डाम ॥

औषधैरपि दातव्यं संज्ञा यस्य न जायते
पादयोस्तं ललाटे वा दहेल्लोहशलाकया ॥२९॥

॥ मले बंधनम् औषधं ॥

बन्धीयादुदरे तस्य वस्त्रेण यवारिमर्दितं
अजाशकृद्यवात् पिष्टं मलद्रावं च कारयेत् ॥३०॥

॥ सर्वज्वरे लेपः ॥

किरातं कटुका कृष्णा हरितक्युष्णतां गतः
सर्वज्वरे सदा लेपश्चोदरे कारयेद् बुधः ॥३१॥

॥ दोषज्वरे धूपः ॥

दोषज्वरे सदा देयो धूपो ह्यष्टांगसंज्ञितः
कुष्ठारिष्टशिवावचा यवाज्यपुर सर्पपाः ॥३२॥

॥ सर्वज्वरे अंजनं ॥

रामटं पिचुबीजानि सर्पाणां कंचुकी तथा
पिष्ट्वाथ खरमूत्रेण चांजनं सर्वतापजित् ॥३३॥

॥ सर्व ज्वरहरी गुटिका ॥

हिंगुलं वत्सनागं च टंकणं मरिचं कणा
आर्द्रोदकेन दातव्यं गुटी सर्वज्वरापहा ॥३४॥

श्लो. २८ वाजिलाला-अश्वमुखफेनं

श्लो. २९ डंभनः-अग्निशलाकया डंभनं अग्निकर्म डाम

॥ ३०-बंधनं-बंधाण इति गुर्जरे प्रायः

अर्धागुल परिमितं रोटिका रूपं उदरोपरिवंधनं

॥ ३१-उदरे लेपः-खरड

इति गुर्जरे पत्तलीकृतो लेपरूपोपचारः

॥ सर्वज्वरे चूर्णम् ॥

दिप्याभयाहिं गुवह्निस्त्र्यपणं जीरकद्वयं
क्षारद्वयं रोचकं च त्रिफला सिंघवत्रयं ॥३५॥
सूक्ष्मचूर्णीकृतं वैद्य उष्णोदकेन दापयेत्
सर्वज्वरहरं नाम चूर्णं वाग्भटभाषितं ॥३६॥
न ज्वरेण विना जन्म न ज्वरेण विना मृतिः
अतो ज्वरप्रतीकारं प्रथमं ब्रूमहे वयं ॥३७॥
न वातेन विना पीडा न पित्तेन विना भ्रमः
न कफेन विना शोफो न दाहो मध्वर्जितः ॥३८॥

॥ इति ज्वरचिकित्सा ॥

—:o:—

॥ अतिसार चिकित्सा ॥

उशीरं धान्यकं मुस्ता शुंठी विल्वेन्द्रवालुकं
धातक्यतिविषाक्वाथो ज्वरातिसारनाशनः ॥३९॥

॥ आमातिसारे १ ॥

चित्रकं पिप्पलीमूलं वचा कटुकरोहणी
पाठावत्सकबीजानि क्वाथो ह्यामातिसारजित् ॥४०॥

॥ आमातिसारे २ ॥

पथ्यादास्वचामुस्तैर्नागरातिविषामृतैः
आमातिसारशूलघ्नं क्वाथमेभिः पिबेन्नरः ॥४१॥

॥ आमातिसारे ३ ॥

नागरातिविषामुस्ता पिप्पलं मरिचं तथा
हिं गु कृष्णं च लवणं पाठा कटुकरोहणी ॥४२॥
पेयमुष्णाम्बुना चूर्णं शूलसामातिसारजित्

॥ रक्तातिसारे ॥

पथ्यं लाजाकृतं मंडं पेयं पानियं शीतलं ॥४३॥

विल्वं शक्रजवा भेददाडमीवालकं विषा
धान्यकं मधुयुक्तं च क्वाथो रक्तातिसारजित् ॥४४॥

॥ पित्तातिसारे ॥

रसांजनं सातिविषं धातुकी कुटजं फलं
पित्तातिसारशमनं चूर्णं च तंडुलांबुना ॥४५॥

॥ रक्तातिसारे ॥

क्षीरपिष्टं पिवेल् लोद्रं ज्येष्ठा च खरबीजकं
रक्तातिसारशमनं शर्करा मधुयोजितं ॥४६॥

॥ सर्वातिसारे ॥

नागरातिविषामुस्ता भूनिवामृतवासकैः
सर्वज्वरस्य क्वाथोयं सर्वातीसारनाशनः ॥४७॥

॥ सर्वातिसारे ॥

धान्यकं नागरं मुस्ता वालुकं विल्वदाडमे
गडुचीसहितः क्वाथः सर्वातीसारनाशनः ॥४८॥

॥ अतिसारे आर्द्रकरसेन नाभिपूरणं ॥

आर्द्रकस्य रसेनाथु पूरयेन्नाभिमंडलं
नदीवेगोपमं घोरमतिसारं निवारयेत् ॥४९॥

॥ वृद्धगंगाधर चूर्णं ॥

अरलूकघनशुंठीश्रीफलं वालुकं च

कुटज सवरछल्ली धातुकी सैद्रमूर्वा

अतिविषसहकारास्थीनि पाठा समोचा

गुडजलमधुना वा वृद्धगंगाधरोयं

॥५०॥

श्लो. ४४ शक्रजवा इंद्रयवाः । भेदः-पाषाणभेदः

॥ ४५ धातुकी-धातकी पुष्पं

॥ ४६ ज्येष्ठा-यष्टिमधु, खरबीजकं इक्षुरबीजं तालमखाना

॥ ४७ वासकः-वासा

॥ ४८ वालुकं-वालः । गडुची, गुडुची

॥ ४९ श्रीफलं विल्वफलं । पेंद्र-इंद्रयवाः सवरछल्ली-लोघ्नं

फोद्धवं मारुतपित्तसंभवं जयेदतीसारपुराणमाम्बजं
सिद्धगंगाधरचूर्णनामकं सर्वातिसार ग्रहणीगदापहं॥५१॥

॥ अतिसार हरी गुटी ॥

ज्वंगजातीफलहंशपाक पथ्याहिफेनेन समं विदध्यात्
यात्रिभागं गुटिकां प्रदद्यात् सर्वातिसारग्रहणीगदाहर्त्ता॥५२॥

॥ प्रवाहिकायां ॥

लविल्वं गुडं तैलं पिप्पलीमूलवासकं
ऋत्याद्वातप्रतिहते सशूले सप्रवाहिके ॥५३॥

॥ प्रवाहिकायां ॥

ल्वं च सगुडं सैद्रं तैलं मरिचयोजितम्
ऋत्यात्प्रवाहिकाक्रांतः क्षिप्रं सुखमवाप्नुयात् ॥५४॥

॥ प्रवाहिकायां ॥

अहिखरं गुडो विल्वं मधुना गुडशर्करा
वाहिकां निहंत्याशु पयसा माक्षिकेण वा ॥५५॥

—:o:—

॥ अथ संग्रहणीचिकित्सा ॥

॥ ग्रहण्यां चूर्ण ॥

पिप्पली बृहती व्याघ्री जवखारः कलिंगकः
चैत्रकं सारिवा पाठा शठी लवणपंचकं ॥५६॥

चूर्णं पाययेद् दध्ना सुरयोष्णाभसा पिवेत्
हांतं ग्रहणीदोषं शमयेद् दीपनं परं ॥५७॥

॥ लवणभास्कर चूर्ण ॥

प्रासुद्रं लवणं कार्यमष्टकर्षमितं बुधैः
चसौवर्चलं ग्राह्यं विडं सिंधवधान्यकं ॥५८॥

१. ५२ पिप्पलीमूल वासकं इत्यत्र पिप्पली विश्वभेषजं
इति पाठभेदः ।

५४ अहिखरं-इक्षुरबीजं तालमखाना-पखरो

पिप्पली पिप्पलीमूलं कृष्णाजीरकपत्रकं
 नागकेसर तालिसं साम्लवेतसकं तथा
 द्विकर्षमात्राण्येतानि प्रत्येकं कल्पयेद् बुधः
 मरीचं जीरकं विश्वा चैकैकं कर्षमात्रकं
 दाडिमं स्याच्चतुःकर्षं त्वगेला चार्द्धकर्षिके
 एतच्चूर्णं कृतं सर्वं लवणं भास्कराभिधं
 शाणप्रमाणं देयं तु मस्तुतक्रसूरासवैः
 वाते श्लेष्मे च मंदाग्रौ गृहणी रोगनाशनं

॥५॥

॥६॥

॥७॥

॥८॥

॥ अथ अशोरोगे हरस चिकित्सा ॥

॥ तिलादिगुटी ॥

तिला भलातकं पथ्या गुडश्चेति समांशकं
 दुर्नाम स्वास कासघ्नी प्लीहपांडु ज्वरापहा
 लाक्षा हरिद्रा मांजिष्ठा मधुकं नीलमुत्पलं
 अजाक्षीरेण पीतानि हर्षरक्तं विनाशयेत्
 कीटमार्याश्च गोजिह्वा रसो पलप्रमाणतः
 एकैकं पानमात्रेण हर्षायां शान्तिकारकः

॥६३॥

॥६४॥

॥६५॥

कुटजस्य फलं लोद्रं धातुकी चेभकेसरं
 निलोत्पलं सितायुक्तं चूर्णं हर्षविनाशनं

॥६६॥

कासीसदंतीसिद्धार्थकणवीरेण लेपयेत्
 तैलं सार्षपसंमिश्रं हर्षाणां किल नाशनं

॥६७॥

अर्कमूलं शमीपत्रं नृकेशा सर्पकंचुकी
 मंजारचर्म सर्पिश्च धूपनं हर्षनाशनं

॥६८॥

॥ अथ कृमिरोग चिकित्सा ॥

पलाशवोजं वैडंगं शक्राह्वं रामठं त्रिवृतं

श्लो. ६२ मस्तु-दधिमंडः । ६४ हर्षः-अशोरोगः । ६५ हर्षा-
 अशोरोगः । ६६ इभकेसरं-नागकेसरं । ६७ कणवीर-कर्णिकारः ।
 दंती अत्र त्रिवृता । ६८ मंजारः-मार्जारः । ६९ शक्राह्वं-इंद्रयवः ।
 रामठं-हिगु ।

गवां तक्रेणतत् पीतं कृमिकोटिं विनाशयेत् ॥६९॥

पलाशं शक्रबीजानि किरातिः कटुकामृता
पिचुमंदं पटोलं च क्वाथो कृमिविनाशनः ॥७०॥

॥ अथ शोफं चिकित्सा ॥

पुनर्नवादिः

पुनर्नवामृतादारु साधया च पटोलिका
विश्वाम्ररजनीक्वाथोः दंति शोफं च पानतः ॥७१॥

हरीतक्यादि

हरीतकी शृंगवेरं देवदारु पुनर्नवा
सुखांबुना पीतमेतत् सद्यः श्वयथुनाशनः ॥७२॥

क्षीरं वापि सगोमूत्रं माहिषं मूत्रमेव च
उष्ठीक्षीरं पिवेद्वापि श्वयथोर्नाशनं परं ॥७३॥

प्रलिह्यात्पानरुत्थाय मुडेन परिमिश्रितम्
क्षीरभुक्नागरं चूर्णं श्वयथोर्नाशनं परं ॥७४॥

स्नुक् पिप्पली च दातव्या शोफे वा चोदरे हिता
आम्लं च द्विदलं वर्ज्यं पथ्यं श्रेष्ठं च वर्जरी ॥७५॥

॥ अथ मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा ॥

कुष्माण्डरसमादाय शर्करासहितं पिवेत्
यत्स्यान्निदोषसंभूतं मूत्रकृच्छ्रं निवारयेत् ॥७६॥

सहस्रगुणारसपलं पलं शर्करयान्वितं
संमर्दितं पिवेद्यस्तु मूत्रकृच्छ्रं निवारयेत् ॥७७॥

श्लो. ७० किरातिः-किराततिलं । कटुका-तिलका पलाशं-
पलाशबीजं । पिचुमंदः-निम्बत्वचा । ७१ दारु-देवदारु ।
पटोलिका-पटोलं । ७२ विश्वा-शुंठी । आम्ररजनी-आम्र-
हरिद्रा । ७३ शृंगवेरं-शुंठी ७५ स्नुक् स्नुहीदुग्धं-स्नुही-
दुग्धेन भावितं पिप्पली चूर्णं रक्तिकाद्वयेनारम्य द्वादशरक्तिका
पर्यंतं रोगानुसारं देयं । वर्जरी-वाजरो इति प्रसिद्धं धान्यं ।
७६ कुष्माण्डरसं कर्षद्वयं तावन्मात्रा शर्करा संमिश्र्य सप्त
दिनं यावत्पिबेत् । ७७ सहस्रगुणा शतावरी ।

जवक्षारजलं तद्वत् सितया शीतवारिणा
 कर्षमात्रं तु तत्पीतं मूत्रकृच्छ्रं निवारयेत्
 मूत्रकृच्छ्रे जवक्षारं चणकं हिंगु योजितं
 हितं भवति दाहादये वातजे च त्रिदोषजे
 पिबेत् शतावरीमूलं शीतांबुनाथ कृच्छ्रहृत्
 रंभारसो द्विपलिकः शर्करासंयुतो भवेत्
 एला पाषाणभेदश्च रेणुकाखदिरोद्भवं
 मधुयष्टी कणापथ्या सुक्ष्ममेषां तु चूर्णितं
 तवराजमधूपेतं निपीतं तंडुलांबुना
 सर्वाणि मूत्रकृच्छ्राणि नाशयत्यतिवेगतः
 गौक्षीरेण गुडः पीतो मूत्रकृच्छ्रविनाशनः
 एला दध्यंभसा पीतो भोजने गोधुमा हिताः
 यष्टीमधु चाश्मभेदश्चंदनं रक्तचंदनं
 रक्ततंडुलतोयेन पीतं मूत्ररुजापहं
 वालुकोशीरयष्टीकं कुष्ठं धान्यं यवा मधु
 क्षीरेण क्वाथः संपीतो मूत्रकृच्छ्ररुजापहः

॥ अथ मूत्ररोधचिकित्सा ॥

पिबेत् कर्कटिकावीजं त्रिफला सिंधवान्वितं
 उष्णांबु चूर्णितं पीतं मूत्ररोधं शमं नयेत्
 अजाक्षीरेण संमिश्रं जातिमूलं पिबेन्नरः
 तैलेन पञ्चिनीकंदं पीत्वा रोधं निवारयेत्

श्लो. ७८ जवक्षारः-यवक्षारः कर्षपादः सिता-शर्करा
 कर्षमिता सप्तदिनं पेयं शीतवारिणा मिश्रितं । ७९ श्लो
 चणक प्रमाणं हिंगु । ८१ रेणुका-निर्गुंडी बीजं । खदिर
 खदिरसारः । ८२ तवराजः-तवक्षीरी । ८४ अश्मभेदः पषह
 भेदः । ८५ वालुकः वालुकः । धान्यं-धान्याकः । नि
 यवधान्यं । ८७ जातिमूलं-जातिनामक पुष्पलताया म

पीतो दारुनिशाकवाथः समधुमूत्ररोधहत
क्षीरेण शर्करा पीता विभूतिस्तिलसंभवा ॥८८॥
त्रिफलासगुडः क्वाथो मूत्ररोधं निवारयेत्

॥ मूत्ररोधे लेपः ॥

विभूतिवृषशृंगाणि लेपात् रोधं निवारयेत् ॥८९॥

॥ अथ प्रमेह चिकित्सा ॥

त्रिफला गोक्षुरं वासा दार्व्यमृताचयष्टिकं
क्वाथो मधुयुतः पीतो हन्ति सर्वप्रमेहकं ॥९०॥

विल्वीदलरसो ग्राह्यः पलमानस्तु शर्करा
सप्त रात्रं पिवेद्यस्तु प्रमेहस्तस्य नश्यति ॥९१॥

खदिरं शर्करा दारु पाठा रजनि मुस्तका
गुडेन गुटिकां दद्याद् हरेद्रोगं प्रमेहजं ॥९२॥

गडुच्या स्वरसः पेयो मधुना सर्वमेहजित्
निशाकल्कयुतो धात्रीरसो वा माक्षिकान्वितः ॥९३॥

वचाभया वंशलोचा खदिरः शर्करायुतः
सर्वमेहहरं चूर्णं त्रिफला मधुना लिहेत् ॥९४॥

॥ अथ अश्मरी (पाणवी) रोग चिकित्सा ॥

असाध्यो ह्यश्मरी रोगो ह्यौषध्या न च सिध्यति
शस्त्रेण साध्यो रोगोयं तथापि चौषधं वदेत् ॥९५॥

धात्रीपल्लव नीर्यासस्तिलतैलसमन्वितः

दधिमण्डयुतं पेयमश्मरीमाशु पातयेत्

यः पिवेत् प्रातरुत्थाय ह्यश्मरीं शमयेद् ध्रुवं ॥९६॥

य-शर्करा

७९ वल्ली ८८ दारुनिशा-दारुहरिद्रा । ८९ विभूतिः शुष्कगोमयमस्म
खदिरं वानी इति प्रसिद्धा । वृषस्य शृंगं तयोर्लेपो लिंगे कृतः मूत्र-
भेदः प्रमेहः । ९० दार्वी-दारु हरिद्रा । ९१ विल्वी-विल्ववृक्षः । ९२
पाकः । नि हरिद्रा ।

गाया मू

शृंगवेरं जवक्षारं पथ्या कोलायकान्वितं
 दधिमंडयुतोत्सर्गमश्मरीमाथु पातयेत् ॥१९॥
 तिलाश्वापामार्गफलं पलाशवृक्षसंभवः
 क्षारः पेयोऽविमूत्रेण शर्कराश्मरिपातनं ॥१९॥
 यः पिवेद्रजनीं सम्यक् सगुडां तुषवारिणा
 तस्याथु च चिरारूढामश्मरीं पातयेद् ध्रुवं ॥१९॥
 शुंठी गोक्षूरकं चैव वरुणस्य त्वचस्तथा
 काथो गुडो जवक्षारो चाश्मरीरोगनाशनं ॥१९०॥
 त्रुसमूलकृतः क्वाथो जलेनोत्काल्य पानतः
 अश्मरीरोगनाशाय हेमा हरोतकी हिता ॥१९०१॥

॥ अथ वातरक्तचिकित्सा ॥

गडुच्याः स्वरसं कल्कं चूर्णं वा क्वाथमेव च
 प्रभूतकालमासेव्यं मुच्यते वातशोणितात् ॥१९०२॥
 मंजिष्ठा त्रिफला तिक्ता वचा दारु निशामृता
 निवश्चैषां कृतः क्वाथो वातरक्तविनाशनः ॥१९०३॥
 धातुकी सर्जमंजिष्ठायष्टिगुगुलुपायसं
 घृतयुक्तं पचेद् वह्नी चाभ्यंगात् वातरक्तनुत् ॥१९०४॥

॥ अथ अजीर्ण चिकित्सा ॥

॥ सर्वाजीर्णहरी गुटिका ॥
 हिंगु त्रिकटुकं पाठा हपुषा चाभया शठी
 अजमोदाश्वगंधा च तित्तीका म्लवेतसौ ॥१९०५॥
 दाडिमं पुष्करं धान्यमजाजी चित्रकं वचा
 द्वौ क्षारौ लवणे द्वे च चव्यमेकत्र कारयेत् ॥१९०६॥
 भावयेन्मातुलिगस्य रसेनार्द्रकनिबुकात्
 बहुशो गुटिका बद्धा सर्वरोगविनाशका ॥१९०७॥

श्लो. १८ अपामार्गफलं-अपामार्ग बीजानि पलाशवृक्षसंभवः
 -पलाशं प्रज्वालय कृतः । कोलायकः बदरीफलास्थोनि ।

ग्रहण्यर्शोविकारे च प्लीहपांड्वामयेऽरुचौ
 मलबंधे च हिक्कायां कासे श्वासे गलग्रहे ॥१०८॥
 करंजनिं वशिखरीगडुच्यर्जकवत्सकैः
 पीतः कषायो विमलो घोरां हन्ति विमूचिकां ॥१०९॥

॥ अथ मंदाग्नि चिकित्सा ॥

सैधवं नागरं दिप्या पिप्पलीमूलकं कणा
 रुचकं चाभयाजाजी चूर्णं मंदाग्निदीपनं ॥११०॥
 नागरं पिप्पलीमूलं धान्यकं कृष्णजीरकं
 दाडिमं मरिचं साम्लं चित्रको हस्तिपिप्पली ॥१११॥
 अजमोदा कणाजाजी पथ्यारुचकरामठैः
 क्रमाद्विबर्धितैरेभिश्चूर्णं कुर्याद्विचक्षणः ॥११२॥
 जंवीरस्य रसेनैव तथार्द्रकरसेन वा
 भावितं चातपे शोष्यं पुनर्द्रपदि चूर्णयेत् ॥११३॥
 ततो विडालपदकं पिबेदुष्णेन वारिणा
 मंदाग्निना सदा स्वाद्यं तीक्ष्णो भवति पावकः ॥११४॥
 भुक्तस्योपरि यद्भुक्तं भस्मीभवति तत्क्षणात्

॥ अथ गुल्म चिकित्सा ॥

रोहिषश्चारुणः शिग्रुरग्निमंथः पुनर्नवा
 करंजो गूढपर्णश्च कषायो गुल्मनाशनः ॥११५॥
 रामठं पंचकोलं च पंचैव लवणानि च
 पूतना चाजमोदं च जवांनी हिं गुपत्रिका ॥११६॥
 क्षारत्रयं विडंगानि रसोनं च क्षपाद्वयं

श्लो. १०८ मलबंधे मलावरोधे । १०९ अर्जकः आंजणियुं ।
 वत्सकः कुटजत्वक् । ११० दिप्या-अजमोदा, रुचकं संचल
 लवणं । १११ कृष्णजीरकं तिक्तजीरकं-कालीजीरी इति प्रसिद्धं,
 हस्तिपिप्पली-गजपिप्पली । ११५ रोहिषः रोहीतकत्वक्, अरुणः
 शिग्रुः रक्तशिग्रोस्त्वक्, हिं गुपत्रिका तिलपर्णी.

एतत्संकृत्य संभारं सूक्ष्मचूर्णं तु कारयेत् ॥११७॥

विडालपदमात्रं तु भक्षयेत् प्रातरुत्थितः

पंचगुलमथोद्गारं शूलहृद्रोगविद्वधि ॥११८॥

उष्णोदकेन पीतं च तत्रेण सुरभेर्जलैः

नाशयेत् पीतमात्रेण तमः सूर्योदये यथा ॥११९॥

आम्लवेतसनिर्यासो लवणं विडपूर्वकं

रामठं स्वर्जिकाक्षारस्तक्रपीतं च गुल्महृत् ॥१२०॥

टंकणं स्वर्जिकाक्षारो मातुलिगेन दापयेत्

कुमारिकारसैः पीतं पंचगुल्मान्विनाशयेत् ॥१२१॥

॥ अथ पांडु चिकित्सा ॥

त्रिफलां लोहचूर्णं तु मधुना सह भक्षयेत्

हरेत् पांडुगदं पंच तथा व्योषेण दापयेत् ॥१२२॥

फलत्रिकामृतावासा तित्ताभूनिवनिवजः

क्वाथः क्षुद्रयुतो हन्यात् पांडुरोगं सकामलं ॥१२३॥

क्षीरं सूत्रं पिबेत् पक्वं गवां माहिषमेव च

पांडुरोगं हरेत् सद्यः सप्ताहं त्रिफलारसः ॥१२४॥

॥ अथ कामला चिकित्सा ॥

द्रोणपुष्पीरसः पीतो रोचनालोचनांजनात्

अपामार्गशिफा पीता सतक्रा कामलापहा ॥१२५॥

गुडार्द्रकयुता हंति कामलां त्रिफला सिता

एरंडमूलकं पीतं मधुना हंति कामलां ॥१२६॥

द्रोणपुष्पीरसैश्चक्षुः पूरितं याति कामला

हिंशु वा लोचने न्यस्तं कामलोन्मूलनक्षमं ॥१२७॥

श्लो. ११८ पृतना-हरीतकी, क्षपाद्वयं-हरिद्रा दारुहरिद्रा ।
१२१ मातुलिगं-बीजपूरकं । १२२ लोहचूर्णं-लोहभस्म । १२३
भूनिवः किराततित्कं । १२५ द्रोणपुष्पी-कुबो, रोचना-गोरोचनं,
लोचना-वंशलोचनं ।

वंध्याकर्कोटकीमूलं नस्येनैवोपशाम्यति
 विष्णुक्रांताशिफा तत्र पीता वापि विनाशनी ॥१२८॥
 त्रिफलाया गडूच्या वा दाव्या निवस्य वा रसं
 प्रातः प्रातर्मधुयुतं कामलार्तः पिवेन्नरः ॥१२९॥
 हरिद्रात्रिफलानिववलासधुकसाधितं
 सक्षीरं माहिपं सर्पिः कामलाहरमुत्तमं ॥१३०॥

॥ अथ हारिद्रकचिकित्सा ॥

छिन्नोद्भवा च रजनी पर्पटाश्च पुनर्नवा
 समांशकैः कृतः क्वाथो हारिद्रकविनाशनः ॥१३१॥
 किरातं मधुकं मुस्तामृता वासा च निवकैः
 पीतः क्वाथो मधुयुतो हारिद्रकविनाशनः ॥१३२॥
 देयं हारिद्रके दुग्धं सगुडं ज्वरवर्जिते
 यवागुः सज्वरे देया यूषो वा सर्वदा हितः ॥१३३॥

॥ अथ कुष्ठरोग चिकित्सा ॥

तिलास्तैलं कुलत्थाश्च बलाकालंगमूलकाः
 माहिपं दधि वृन्ताकमष्टौ कुष्ठस्य कारकाः ॥१३४॥
 कुष्ठिभ्यः पृच्छनं पानं शृंग्यलावुजलौकसः
 वमनं च बलं ज्ञात्वा विधेयं सविरेचनं ॥१३५॥
 नृपादिवालवृद्धानां भीतानां योषितामपि
 निर्विषं स्यादुपायेन रक्षेत्कष्टं जलौकसां ॥१३६॥

श्लो. १२८ वंध्याकर्कोटकी-वांझकंठालो, विष्णुक्रांता-
 शिफा-श्वेतगिरिकर्णी मूलं कंटकारीमूलमिति केचित् । दावी-
 दारुहरिद्रा । १३१ छिन्नोद्भवा-गुडुची, रजनी-हरिद्रा, पर्पटः-
 रेणुः खडसलियो पित्तपापडी, । १३४ बला-वालनामकद्विदल
 धान्यं, कालंगं-तरबुच फलं, मूलकं-मूळनामक कंदं, वृन्ताकं
 रिगणां । १३५ पृच्छनं-प्रश्नः ।

॥ अथ शिवादि काथः ॥

शिवा पथ्यावृषा निववल्कलं कुष्ठहृत्सदा ॥
 पटोली पाटला राजी शालमली चित्रकामृते ॥१३७॥
 तुंबरुः कटुकी दंती करंजश्च विभीतकं
 भांगी वरुणमित्येषां काथः प्रेयस्त्रिसप्तकं ॥१३८॥
 प्रथमे प्रथमे यामे धर्मसेवाथ भोजनं
 शालिभोज्यं प्रकर्तव्यं पश्चान्निद्रा विधीयते ॥१३९॥
 एतत्कृतेन नश्यन्ति कुष्ठान्यष्टादशाथ च
 श्वेतकुष्ठं गजचर्म नो साध्यं कथितं बुधैः ॥१४०॥

॥ अथ कुष्ठहरलेपः ॥

अर्कमूलं हरेत्कुष्ठं वारिवृष्टं प्रलेपनात्
 कासमर्दशिफा पिष्टा हन्यात्कुष्ठं तुषांभुना ॥१४१॥

॥ अथ चित्रीकुष्ठ-सिध्मकुष्ठ चिकित्सा ॥

रंभाक्षारो निशायुग्मं गंधकं मूलबीजकं
 तक्रेणोद्वर्तनं कुर्यात् पुंसां सिध्मप्रणाशनं ॥१४२॥
 रंभाक्षारो निशाचूर्णं टंकणं निबुकं तथा
 सर्वांगसंभवं सिध्म लेपान्नाशयति क्षणात् ॥१४३॥

॥ पामा चिकित्सा ॥

शिला पारद कुष्ठानि निशा लांगलिकोद्भवं
 चूर्णं गोमूत्रसंपिष्टं पामा याति प्रलेपनात् ॥१४४॥
 अर्कपत्ररसे पक्वं रजनीकल्कसंयुतं
 साधयेत्सारपं तैलं लेपात्पामानिवारणं ॥१४५॥

॥ अथ गजचर्म-दद्रुकंडुचिकित्सा ॥

चक्राव्दचूर्णं स्नुक्क्षीरभाषितं मूत्रयोजितं

श्लो. १३७ राजी-राजिका राई । १३९ धर्मसेवा प्रथमयाम
 पर्यंतं सूर्यातिपसेवनं । १४४ शिला मनःशिला । १४६ चक्राव्द
 -चक्रमर्द कुवाडियो ।

रक्षितः कृतो लेपः दद्रुकुण्डविनाशनं ॥१४६॥

गुग्गुलुर्गन्धकं लिंबुष्टं शर्करायुतं
वाकुची चाहिफेनं च लेपाद्दद्रुविनाशनं ॥१४७॥

॥ अथ विपादिका पादस्फुटन चिकित्सा ॥

शुक्तिकाभस्म सिंधूतं सर्पिः सर्जरसं पयः
पादस्फुटनहा लेपः पादः कोमलतां व्रजेत् ॥१४८॥

॥ अथ बन्धकोष्ठः मलावरोध चिकित्सा ॥

॥ अभयादि मोदकः ॥

अभया पिप्पलीमूलं मरिचं विश्वभेषजं
पत्रं तगरकं मुस्ता विडंगामलकानि च ॥१४९॥

एतानि समभागानि दंती त्रिगुणिता मता
त्रिवृदष्टगुणा ज्ञेया षड्गुणा चात्र शर्करा ॥१५०॥

मधुना मोदकान्कृत्वा अक्षमात्रान् भिषग्वरः
एकैकं भक्षयेत्प्रातः शीतं चानुजलं पिवेत् ॥१५१॥

सम्यग्विवरेचनं तावद्यावदुष्णं न सेवते
बन्धकोष्ठं मलानां च शीघ्रं चूर्णं निवारयेत् ॥१५२॥

॥ अथ शोफोदर चिकित्सा ॥

॥ सर्वोदरहरी गुटिका ॥

दंतीमूलं वका दारु त्रिफला चंद्रवारुणी
यवचिचाद्रिकर्णी च नीली कंपिलकं निशा ॥१५३॥

हिमजा जयपालश्च कटुकुष्ठपुनर्नवाः
शंखिनी चित्रकं कृष्णा तिक्ता स्नुगंबुरोहिणी ॥१५४॥

सौवर्चलं तथा कुष्ठं रसोनं समभावितं

१४७ लिंबुः निम्बुकं । १५३ वका । यवचिचा भूम्या-
मलकी । अद्रिकर्णी श्वेत गिरिकर्णी । नीलि नीलिनी गळी ।
हिमजा अस्थिहीना हरीतकी हिमेजसंज्ञा । १५४ स्नुक् स्नुही
मूलं । अंबुरोहिणी-जलजंबुः ।

चूर्णयित्वाथ सर्वाणि स्नुहीक्षीरेण भावयेत् ॥१५५॥

काश्यपात्मजदुग्धेन भावयेच्छोषयेच्च तत्
गुडेन गुटिका सूक्ष्मा सर्वोदरविनाशिनी ॥१५६॥

क्षारद्वयानलव्योषनीलीलवणपंचकं
चूर्णितं सर्पिषा पेयं सर्वगुल्मोदरापहं ॥१५७॥

गवाक्षो शंखिनी दंती नीली तिक्तकसंयुता
सर्वोदरविनाशाय गौमूत्रेण समं पिवेत् ॥१५८॥

सप्ताहं माहिषं मूत्रं पयसा वाम्बुवर्जितं
पीतमौष्ट्रं पयो मांसं श्वयथूदरनाशनं ॥१५९॥

॥ अथ प्लीहोदर चिकित्सा ॥

भक्षितं नाशयेत्प्लीहं मदिराशनतोचिरात्
यस्याभिधानमुच्चार्य हारयेद्दिद्रवारुणं ॥१६०॥

मूलमुत्क्षिप्यते दूरं तस्य प्लीहो विनश्यति
चिरं च वाणपुंखाया मूलिका दंतचर्विता ॥१६१॥

गलिता नाशयेत्प्लीहं यवागुभोजनं ध्रुवं
लवणान्यर्कपत्राणि भांडेन्तर्भूमिवह्निना ॥१६२॥

दग्धानि मधुलीढानि प्लीहो नश्यति दारुणः ॥१६३॥

॥ अथ जलोदर चिकित्सा ॥

त्रिवृता दंतिनीमूलं देवदालीयवासकं
कुटजांग्रियुता किंवा कटुरोहणिमूलिका ॥१६४॥

ऐकैकं वारिणा पीतं हंति सर्वजलोदरं
पथ्या ससैधवा चापि पीता हंति जलोदरं ॥१६५॥

श्लो. १५६ काश्यपात्मजः अर्कवृक्षः तस्यदुग्धं । १५७ अ-
नलः चित्रकः । १५८ गवाक्षो बृहदिद्रवारिणो गावसुकडां ।
१५९ औष्ट्रं उष्ट्रीजं । १६० प्लीहः-प्लीहा । मदिराशनतः
नित्यं मदिरापानात् । १६१ वाणपुंखा-शरपुखः । १६२ लव-
णानि पंच लवणानि । १६३ कासकं कासमूलं । १६४ कटु
रोहणी-तिक्ता ।

तैलं एरंडमूलेन पथ्या तत्समसैधवं
कणा गोमूत्रपीतानि हन्ति रोगं जलादरं ॥१६५॥

॥ अथ रक्तपित्त-रक्तस्राव चिकित्सा ॥

वासकस्य रसो यष्टिः शर्करा मधुमिश्रिता
कामलं देहरक्तं च हन्ति पित्तं च तत्क्षणात् ॥१६६॥

हीवेरं मधुकं धान्यं चंदनं यष्टिकामृता
वृषोशीरः पीचुमंदस्त्रिफला मीढियावलं ॥१६७॥

मंजिष्ठासहितः क्वाथः शर्करामधुमिश्रितः
पीतो हरेद्रक्तपित्तं सर्वदेहभवं तथा ॥१६८॥

॥ अथ नासारक्ते ॥

रसो दाडिमपुष्पोत्थो रसो दूर्वाभवोऽथवा
आढरूपरसस्तद्वन्नासास्यरुधिरं हरेत् ॥१६९॥

अश्मभेदो घृते घृष्टो नासायां दीयते यदि
रक्तस्रावं हरेदाशु रक्तप्लीविसमुद्भवं ॥१७०॥

॥ अथ नासाकीटे ॥

कर्पूरं पुष्पतैलेन नासायां क्षिप्यते यदा
पतंति कीटका नासात् रक्तस्रावश्च नश्यति ॥१७१॥

॥ अथ प्रदर चिकित्सा ॥

वालुकं तवराजं च चंदनं शर्करायुतं
तंडुलांबु पिबेन्नित्यं योनिमेहनिवारणं ॥१७२॥

दुग्धेन संयुतः पीतो हंत्यपामार्गपत्रजः
अथवामलकीचूर्णं तंडुलोदकमिश्रितं ॥१७३॥

श्लोकः १६६ यष्टिः मधुयष्टिः । १६७ पीचुमंदः-पिचुमंदः,
मीढियावलः आवर्तकी-सनाय । १७० अश्मभेदः-पाषाण-
भेदः । १७१ पुष्पतैलं फुलेल तैलं । १७२ वालुकं चालकः
तवराजं तवक्षीरी । १७३ अपामार्गपत्रजः रसः इतिशेषः ।

तथा मेघनादरसो मधुयुक्तं रसांजनं
या पिवेत्प्रत्यहं नारी प्रदरं तस्य नश्यति ॥१७४॥
बला सिता वेकरं वा पडवासः सितायुतः
गवां दुग्धे पिवेन्नारी चतुर्धा प्रदरं व्रजेत् ॥१७५॥

॥ अथ प्रदरहरी धारण गुटिका ॥

दाढीमसारं पडवासः अश्मभेदो रसांजनं
गुडेन गुटिकाः कुर्याद्योनिमध्ये क्षिपेत्स्त्रियाः ॥१७६॥
प्रदरं नीलं पीतं वा श्वेतं रक्तं तथैव च
नारीणां हरते शीघ्रं चरकेण च भाषितं ॥१७७॥

॥ अथ गर्भस्त्रावे ॥

शृंगाटकं बला रक्तं चंदनं शर्करा समं
चूर्णं तंडूलतोयेन पिवेद् गर्भपरिस्त्रावे ॥१७८॥

॥ अथ गर्भपात निवारणार्थं ॥

लज्जालुर्धातकीपुष्पमुत्पलं मधुलोद्रकं
जलछाया स्त्रिया पीतं गर्भपातं निवारयेत् ॥१७९॥
कपित्थविल्वत्रिवृताः पटोलेक्षुनिदिग्धका
मूलानि क्षीरसिद्धानि दापयेद् भिषगष्टमे ॥१८०॥

॥ अथ नष्ट पुष्पे पुष्पानयनं ॥

तिलक्षारो गुडो व्योषं घृतं भांगीयुतं पिवेत्
पानं रक्तभवे गुल्मे नष्टपुष्पे च योषितां ॥१८१॥

॥ अथ ऋतुजननी वर्ति ॥

तुंबीबीजं जवक्षारो दंतीकलकं कणागरु

श्लो. १७५ सितां शर्करां, वेकरं-वेकरीयो । पडवासः
स्वनामख्यातः । १७८ शृंगारकं-सिंगोडां इतिख्यातं । १७९
जलछाया-जलजंबुकः । १८० इक्षु-इक्षुमूलं । निदिग्धका-कंटकारी ।
१८२ जवक्षारः-यवक्षारः । कणा पिप्पली ।

कामस्य च फलं वर्त्तिर्वज्रिक्षीरेण निर्मिता
योनिमध्यस्थिता पुष्पं जनयेत्तत्र योषितां ॥१८२॥

॥ अथ गर्भतो रक्तस्त्रावस्तंभनं ॥

गर्भिणीगर्भतो रक्तं स्तंभयेत् पतितं ध्रुवं
पारावतमलं पीतं त्र्यहं तंडुलवारिणा ॥१८३॥

॥ अथ योनि शूले ॥

विशालाज्यपयोयुक्ता लेपतो योनिशूलहृत्
हृच्छूले बीजपूरस्य रसः संधवसंयुतः ॥१८४॥

॥ अथ योनिशूलहरो लेपः ॥

एरंडतैलसंयुक्तमुंडीमूलप्रलेपतः
नवप्रसूतनारीणां योनिशूलं प्रशाम्यति ॥१८५॥

योनिशूलहरं पीतं सर्पिः कार्पासबीजयुक्
आखुमांसेन पक्वं वा तैलं याति विलेपनात् ॥१८६॥

एक एव यवक्षारो योनिशूलं निवारयेत्

॥ अथ योनि शैथिल्ये ॥

कारेलीकंदलेपेन योनिर्गाढा भवेद् ध्रुवं ॥१८७॥

॥ अथ स्तनपीडायां योन्यादि शूले ॥

स्तनपीडाशमं याति कृष्णावृषकसैधवं
अजमोदा यवक्षारश्चित्रकं शर्करान्वितं ॥१८८॥

स्तनपीडा शमं याति विशालामूललेपतः
कुमारीकंदलेपेन सहरिद्रातिवेगतः ॥१८९॥

वचोपकुंचिका जातिकृष्णावृषभसैधवं
अजमोदा जवक्षारश्चित्रकं शर्करान्वितं ॥१९०॥

श्लो. १८२ कामस्य फलं मदनफलं मीढोळ । १८४ विशाला
इंद्रवारुणी । १८५ मुंडी गोरखमुंडी । १८६ आखुमांसं मृषक-
मांसं । १८७ कारेली-कारवल्ली शाकविशेषः । १८८ वृषकः
वासा । १९० उपकुंचिका कलौजी जीरकं । वृषभः वासा ।

पिष्टा प्रसन्नयालोड्य खादेद् घृतमनर्गलं
योनिपार्श्वार्तिहृद्रोगगुल्मार्शो विनिवर्तयेत् ॥१९१॥

॥ अथ सूतिकारोगे ॥

लविंगं दशमूलं च क्षुद्रा भांगीं महौषधं
ब्राह्मी पुष्करमूलं च भूनिवं गजपिप्पली ॥१९२॥

मुस्ता शृंगी शठी चित्रं त्रायमाणा सपिप्पली
रास्ना वचा देवदारु पिप्पलीमूलवासके ॥१९३॥

वत्सकत्वक् चातिविषा क्वाथश्चाष्टावशेषितः
सूतिकासर्वरोगेषु लविंगादिः प्रशस्यते ॥१९४॥

॥ अथ प्रसूत समये जात रोगे ॥

सरिचं पिप्पली शुंठी जवक्षारोथ सूतिका
कुष्मांडं चव्यकं चित्रं भांगीं च शतपुष्पिका ॥१९५॥

अष्टावशेषितः क्वाथो सरिचादिः स्मृतो बुधैः
प्रसूतसमये जातं रोगं हन्ति न संशयः ॥१९६॥

॥ अथ क्षय रोगे ॥

असाध्यो हि क्षयो रोगो पंचधा परिकीर्तितः
राज्यक्षमणिमृत्युः स्यात् यथाकिंचिच्चिकित्सितं ॥१९७॥

अमृतावासकक्वाथः पिप्पलीमधुसंयुतः
प्रातः पीतो हरेत्कासं श्वासं क्षयं ज्वरं तथा ॥१९८॥

श्वेतास्तंदुला अर्कक्षीरे पिष्ट्वा गुटीं च कारयेत्
टंकप्रमाणां मधुना भक्षेत् क्षयविनाशनी ॥१९९॥

पिप्पलीं वर्धमानां च दापयेद् दुग्धवारिणा
भोजयेच्छष्टिकान्नं च सर्पिषा दुग्धसंयुताम् ॥२००॥

क्षयरोगविनाशाय जीर्णज्वरं ततःपरं

श्लो. १९२ लविंगं लवंगं । १९४ वत्सकत्वक्-कुटजत्वक् ।
२०० पष्टिकान्नं-साठीचावल ।

कासं श्वासं पीनसं च हरते वृद्धपिप्पली ॥२०१॥

॥ अथ कासरोगे ॥

छिन्नात्रिकटुकं भांगी वासा क्षुद्रा घनो शठी
पिप्पलीमूलरजनीदेवपुष्पाणि कट्फलं ॥२०२॥

शृंगी पोखरमूलं च किरातं कटुरोहिणी
एष क्वाथो ज्वरं हन्यात्कासं श्वासं तथैव च ॥२०३॥

आढरूपकपत्राणि पिचुमंददलानि च
तुलसीपत्रं समधु शठी शृंगी मरीचकं ॥२०४॥

विभीतं पिप्पलीमूलं कणा खदिरसारजं
चूर्णं शुंठीगुडयुतं लिङ्गात्कासे कफात्मके ॥२०५॥

कट्फलं पुष्करं भांगी कृष्णा च मधुना सह
कासश्वासज्वरहरः श्रेष्ठो लेहः कफात्मके ॥२०६॥

गुडार्द्रकं कासहरं चक्षुष्यं वलवर्धनं
तथैव मधुसंयुक्तं कफकासनिघ्नदानं ॥२०७॥

मूलं च शरपुंखाया कफकासहरं परं
गुडेन दाडिमीछल्ली खादेत्कासनिवर्हणं ॥२०८॥

दिने न शयनं कुर्यात् तैलं खंडं न भोजयेत्
न नक्तं दधि भुंजीत न सेवेतातिशीतलं ॥२०९॥

यवक्षारमरीचाक्षत्वग् देवकुमुदं समं
खदीरसारसंयुक्तं चूर्णमेकत्र कारयेत् ॥२१०॥

बबूलक्वाथे तन्मर्द्य गुटी चणप्रमाणतः
वक्त्रे च धारयेद्यस्तु कासं पंचविधं हरेत् ॥२११॥

अर्कपुष्पं लवंगं च त्रिकटु त्रिफला समं
रजनी कुबेरकं वासा टंकणं चाहिफेनकं ॥२१२॥

कट्फलं पौष्करं भांगी व्याघ्री शृंगी च शैलकः
श्लो. २०३ पोखरमूलं पुष्करमूलं । २०८ छल्ली त्वचा ।

पिप्पलीमूलापामार्गे चूर्णमेकत्र कारयेत् ॥२१३॥
 गुडे वा मधुना कुर्याद् गुटी वोरप्रमाणतः
 पंचकासहरी सद्यः प्रातर्नित्यं च भक्षयेत् ॥२१४॥
 ॥ अथ श्वासे ॥
 सिंही सनागरा भांगी क्वाथश्वाष्टावशेषितः
 मधुना सितया युक्तो जयेत् श्वासं सुदारुणं ॥२१५॥
 अजामूत्रे पचेच्चाक्षं मधुना सह लेहयेत्
 कासं श्वासं हरेत्सद्यस्तथा कनकधूपितं ॥२१६॥
 रोचना खादिरं सारं हंसपाको लविगकं
 त्रिकटुं पिप्पलीमूलं टंकणं वत्सनाभकं ॥२१७॥
 आकलकं कवाचानी अक्षत्वक् चैव गैरिकं
 पिष्ट्वा गुटी मुखे धार्या पंचश्वासान् विनाशयेत् ॥२१८॥
 एला नागं तथा ताम्रं सिता चाकलकं तथा
 लविगमहिफेनं च कर्पूरं जातिपत्रिका ॥२१९॥
 नागवल्लिरसे वद्धा गुटी चणकमानतः
 भक्षयेद्यो निशि प्रातः पंचश्वासं विनाशयेत् ॥२२०॥
 गुडं कटुकतेलेन मिश्रयित्वा समं लिहेत्
 त्रिसप्ताहप्रयोगेण श्वासो निर्मूलतां व्रजेत् ॥२२१॥
 श्वासे न द्विदलं चैव्यं न शीतं न विदाहि च
 ज्वरे चोक्तानि पथ्यानि कासे चोक्तानि तानि तु २२२
 ॥ अथ हिक्कायां ॥
 कोलमज्जांजना लाजा तित्ता कांचनगैरिकं

श्लो. २१४ वोरं बदरीफलं । २१५ सिंही-कंटकारी । २१६ अक्ष-
 विभीतकफलत्वक् । कनकधूपिते धतूरपत्रधूमः । २१७ हंस-
 पाकः हिंगूलः । २१८ कवाचानी कवावचीनो-चणकबाब ।
 २१९ जातिपत्रिका जातिपत्री-जाबंत्री । २२१ कटुकतैलं सर्ष-
 पतैलं । २२३ कोलमज्जा बदरीफलांतर्गतबीजं । अंजना
 अलक्तकः कांचन-कनकपत्रं ।

तैलमेरंडजं वापि श्लीपदं हंति सत्वरं
वल्मिकं कीटिनगरं एतलेपाद्विनश्यति ॥३४५॥

॥ अथ अर्बुदे-रसोली रोगे ॥

अर्बुदं च महत्स्थूलं यत्र तत्र तु जायते
रसोलिका च सा ज्ञेया रक्तमार्गं च रुध्यते ॥३४६॥
तस्यादौ स्फोटनं कार्यं मर्मस्थानं च वर्जयेत्
सैधवेन घृतेनापि कुर्यात्तस्यानुलेपनं ॥३४७॥
सुरणं कंदकं दग्ध्वा घृतेन च गुडेन वा
सविडंगं जवक्षारो शुंठी गंधं च लेपयेत् ॥३४८॥
शेषा व्रणक्रिया कार्या तथा चार्बुदशांतये
वातघ्नानि च पथ्यानि हितानि मधुराणि च ॥३४९॥

॥ अथ कंठमाला गंडमाला गलगंडः ॥

कंठदेशे भवेद् ग्रन्थयो मालावज्जंतुसंयुता
सर्पपः शीघ्रबीजानि शणबीजातसीयवाः ॥३५०॥
मूलकस्य च बीजानि तक्रेणाम्लेन लेपयेत्
गृहधूमं कृष्णजीरं गौमूत्रेण च लेपयेत् ॥३५१॥
गंडमालां च लूतां च हंति शीघ्रं च कीटकान्
कटुतैलान्वितैर्लेपात् सर्पकंचुकिभस्मना ॥३५२॥

॥ अथ लूता ॥

लूतामध्ये भवेज्जंतुर्नखरोमाणि नाशयेत्
लूतानि सर्वगात्राणि तेन लूता प्रकीर्तिता ॥३५३॥
अंकोलकस्य मूलानि पारिभद्रदलानि च
गौमूत्रेण कृतो लेपो लूताजंतुनिवारणः ॥३५४॥

श्लो. ३४५ कीटिनगरं-किडियानगरं वल्मिकभेदः श्लीपद
भेदः । ३४८ गंधं गंधकं । ३५१ कृष्णजीरं-तिक्तजीरकं-कालो-
जीरी । पारिभद्रः आम्रः

हिङ्गु कुक्कुटविष्टा च कर्णिका रेणुसंयुता
 मधुयुक्तः कृतो लेपो लूताजंतुनिवारणः ॥३५५॥
 अगस्तिपत्रनिर्यासो लेपो लूतानिवारणः
 वर्जयेत् शीतवीर्याणि तीक्ष्णवीर्याणि वर्जयेत् ॥३५६॥

॥ अथ भगंदरे ॥

वृषणासनयोर्मध्ये भगस्थानं तदुच्यते
 एतत्स्थाने भवेच्छिद्रं भगंदरमिति स्मृतं ॥३५७॥
 असाध्यो हि स रोगोस्ति कष्टसाध्यः कदाचन
 जलौकां मोचयेदादौ पश्चाद् भेषजमाचरेत् ॥३५८॥
 कोलारग्वधरजनी चूर्णं मधुघृताप्लुतं
 अग्रैर्वर्तिः प्रणिहिता व्रणानां शोधने हिता ॥३५९॥
 दंतीवह्निनिशालेपो भगंदरविनाशकृत्
 त्रिफलावारिणा पीतो गुग्गुलुर्वा प्रयत्नतः ॥३६०॥
 श्वानास्थिभूलताचूर्णं तक्रं राशभशोणितं
 एतल्लेपाच्छमं याति कुपितोपि भगंदरः ॥३६१॥
 पुष्टांगना तथा युद्धं व्यायामो गुरुसेवनं
 रूढे व्रणे प्रयत्नेन त्यजेत्संवत्सरं नरः ॥३६२॥

॥ अथ विद्रधि रोगे ॥

अंडवृद्धिर्भवेद्यस्य तस्य विद्रधिर्जायते
 मृदुविरेचनं कार्यं जलौकां मोचयेद् भिषक् ॥३६३॥
 दुग्धमेरंडतैलेन विद्रधौ मिश्रितं हितं
 कुंदरुः पिप्पली पथ्या दापयेच्छर्करायुतं ॥३६४॥
 निहंति विद्रधेः शोफं दापयेत्तुभोजनं

श्लो. ३५५ कर्णिका कर्णिकारः । ३६१ भूलता भूनागसंज्ञका
 जीवाः । राशभः गर्दभः । ३६४ कुंदरुः तन्नामकनिर्यासः शेष-
 सुंदरः । ३६५ विद्रधि रोगे पादांगुष्ठयोर्मूलभागे तिर्यक् प्रका-
 रेण डंभनं अग्निकर्म-डाम संज्ञकं ।

विलोमं पादांगुष्ठे च मूले च तिर्यक् डंभनं ॥३६५॥

॥ अथ उपदंशे विस्फोटके ॥

निवामृताब्दकटुकी वृषधन्वयासो

भूनिवपपटपटोलफलत्रिकाणां ॥

कवाथो नृणामिह द्वितोस्त्युपदंशरोगे

विस्फोटके रुधिरदूषितदेहभागे ॥३६६॥

सूतं लवंगं कर्पूरं जातीपत्रं फलं त्रुटी

कवाथो पिप्पलीमूलं पत्रं चैव शतावरी ॥३६७॥

मस्तकी चाश्वगंधा च विडंगं वृद्धदारुकं

एतच्चूर्णं समांशं च सूतार्धमहिफेनकं ॥३६८॥

गुडेन गुटिका कार्या मर्दयित्वा विचक्षणैः

गुटी विस्फोटकान्दंति सर्वसंधिरुजापहा ॥३६९॥

मासार्धं भक्ष्यमाणास्तु शर्करा चानुपानकं

पयसा चोदनं भाज्यं जीर्णगोधूमभोजनं ॥३७०॥

पटिकां मंडलं हंति विस्फोटं संधिवातहृत्

खादिरं सारं भक्ष्यं तु शीतमन्नं तिलं त्यजेत् ॥३७१॥

त्रिफलाया कषायेण भृंगराजरसेन वा

व्रणप्रक्षालनं कुर्यादुपदंशप्रशांतये ॥३७२॥

कंपिलो दारशृंगश्च सिंदूरश्चाश्वगंधिका

घृतमाक्षिकयोश्चैव लेपो दुष्टव्रणाञ्जयेत् ॥३७३॥

निवपत्रं घात्रिमिश्रं घृतयुक्तं च लेपयेत्

पथ्या रसांजनं वारि लेपाल्लिगव्रणं हरेत् ॥३७४॥

अंबजंबुकरंजाश्च शमीदूर्वा च बबुलः

एकैकं वारिणा पिष्ट्वा लेपो लिंगार्तिनाशनः ॥३७५॥

श्लो. जातीपत्रं-जातीपत्री । ३६८ मस्तकी-रुमीमस्तकी ।
३७१ पटिकां-लघु स्फोटिकान् । ३७३ दारशृंग-बोदारः ।
३७४ घात्रिमिश्रं आमलकी मिश्रं । ३७५ अंब-आम्र ।

॥ अथ शीतलारोगे ॥

मधु वा वारिणा युक्तं पीतं दाहनिवारणं
नीलिका च घृते लेपाच्छीतलादाहनाशनः ॥३७६॥

॥ अथ उरुस्थंभे ॥

वायु रुधिरयोगेन जंघायां जायते ध्रुवं
उरुस्तंभः स विज्ञेयस्तत्र दाहस्त्रजे भवेत् ॥३७७॥

पिप्पली पिप्पलीमूलं भलातकफलानि च
कल्को मधुयुतो भुक्त उरुस्तंभं निवारयेत् ॥३७८॥

पिप्पली पिप्पलीमूलं मूलमेरंडसंभवं
क्वाथोयं मधुना पीत उरुस्तंभं निवारयेत् ॥३७९॥

॥ अथ विचर्चिका वर्चला ॥

सूक्ष्मं तिलोपमं देहे रक्तं श्वेतं च कृष्णकं
चिन्हं विचर्चिका नाम वर्चलापि च सा स्मृता ॥३८०॥

त्रकटु सधवं मूर्वा तालकं समभागतः
गौमूत्रेण समं पिष्टं हन्ति लेपाद्विचर्चिकां ॥३८१॥

अत्यम्लतक्रगौमूत्रक्वथितं सधवं समं
चिरकालोद्भवं हन्ति लेपतो वा विचर्चिकां ॥३८२॥

॥ अथ आनाह रोगे ॥

मातुलुंगार्द्रकरसो हिंशुसौवर्चलान्वितः
शूलानाहविवंधेषु सहिगु विडसैधवं ॥३८३॥

त्रिवृद्धरीतकीश्यामाः स्नुहोक्षीरेण भावयेत्
गुटिका मूत्रसंयुक्ता श्रेष्ठा चानाहभेदिनी ॥३८४॥

॥ अथ मधुरा तथा मुंझारा रोगे ॥

ज्वरो दाहो भ्रमो मोहोप्यतिसारो वमिस्तृषा

श्लो. ३८० वर्चला वरचला इति प्राकृतभाषायां विचर्चिका
नामा । ३८४ श्यामा त्रिवृता ।

अनिद्रा च मुखं रक्तं तालु जिह्वा च शुष्यति । ३८५॥

ग्रीवामध्ये च दृश्यंते स्फोटका सर्षपोपमाः

नाभिपार्श्वे भवेद् ग्रन्थिः सर्वैर्मधुर उच्यते ॥ ३८६॥

चंदनं यष्टिमधुकं बालकं निवपपटे

मुस्ताशुटीकृतः क्वाथो मधुरं हंति पित्तकं ॥ ३८७॥

॥ अथ मेदो रोगे ॥

मेदोवृद्धौ स्थूलदेहो जायते बलवर्जितः

तस्य मधुयुतं वारि सेवितं स्थौल्यनाशनं ॥ ३८८॥

व्योषाग्निमंथत्रिफला विडंगं गुग्गुलुं पिबेत्

हंति स्थौल्यं च मेदस्य चोष्णमन्नं च दापयेत् । ३८९॥

॥ अंबवायुरोगे ॥

पादपृष्ठे आंबवायुर्जायते वायुयोगतः

तस्य वै डंभनं तत्र जलौका तस्य मुच्यते ॥ ३९०॥

॥ अथ कामवृद्धिकरणे ॥

द्विटंकमुच्चटा ज्ञेया पंच टंकं च मर्कटी

षट् टंकं मुशलीकंदं शर्करा सर्वसंमिता ॥ ३९१॥

अक्षमात्रां गुटीं कुर्यान्मधुना तां च भक्षयेत्

वर्धते कामवाणश्च यथारुष्करतैलतः ॥ ३९२॥

अश्वगंधा वचा कुष्ठं कृष्णा च गजपिप्पली

महिषीनवनीतेन लेपाल्लिंगं हि चोच्छ्रितं ॥ ३९३॥

॥ अथ उदावर्ते ॥

उदावर्ते गुदरोगो तस्य वर्ति तु दापयेत्

हरीतकी जवक्षारो घृतयुक्तं तु भक्षयेत् ॥ ३९४॥

हिंगुमाक्षिकसिंधूत्थपक्वां वर्ति तु कारयेत्

श्लो. ३९१ मर्कटी क्रौंचवीजं-कौवच कौचां । ३९२ आरु-
ष्करं भल्लातकं । ३९५ माक्षिकं-मधु ॥

घृताभ्यक्तां गुदे दद्यादुदावर्तविनाशनं ॥३९५॥

॥ अथ व्यंगे मुखच्छायायां ॥

मुखे गले कृष्णछाया व्यंगं तन्नाम चोच्यते
दुग्धं कृष्णतिलान् पिष्ट्वा लेपाच्छाया विनाशनं ॥३९६॥
जातीफलं चामलकं जले पिष्ट्वा च लेपयेत्
कोलबीजं मधुलेपात् मुखच्छायानिवारणं ॥३९७॥

॥ अथ मुख खिलकरवलारोगे ॥

लोद्रोग्राधनिकाः पिष्ट्वा मुखे लेपाच्च खिलहृत्
मस्तके कुक्कुटं शकृत् मूत्रलेपाच्च शान्तिकृत् ॥३९८॥

॥ अथ शिरोरोगे ॥

अतिभारात् क्रिमिरोगैस्तीक्ष्णोष्णतिक्तभक्षणैः
विनाभ्यंगेन वा शैत्यात् पित्ताद्वा आम्लभक्षणात् ॥३९९॥
अतिलेख्याद् दूरदृष्ट्या सूक्ष्मवस्तुनिरीक्षणात्
प्रहारात् क्रोधयोगेन जायते च शिगेव्यथा ॥४००॥
तद्रोगे भोजनं दद्याद् गोधूमं घृतशर्करा
शालिर्मुद्गं गवां दुग्धं शुंठीपाकः शुभः स्मृतः ॥४०१॥
देवदारु नतं कुष्ठं विश्वैरंडं च लेपतः
शिरःपीडां हरेत्सद्यो ज्येष्ठीमधुकचंदनैः ॥४०२॥
निवपत्रं च तर्कारिः क्वाथवाष्पं जले कृतं
हरते मस्तके पीडामेरंडपत्रवाष्पतः ॥४०३॥
गुडेन नागरं नस्यं जले पथ्या गुडेन वा
गुडे शोभांजनं नस्यं शिरःपीडां हरेद् ध्रुवं ॥४०४॥
कुंकुमं तवराजं च विडंगं वा मनःशिला
घृतेन नस्यं देयं च शिरःपीडां निवारयेत् ॥४०५॥

श्लो. ३९७ कोलबीज-वदरीफलास्थिमज्जा । ४०३ तर्कारिः
अग्निमंथः । ४०५ कुंकुमं केसरं ।

॥ षड्विंदु तेलं ॥

एरंडमूलं तगरं शताव्हा

जयंति रास्ना सह सैधवं च

भृंगं विडंगं मधु जेष्टिका च

विश्वौषधं कृष्णतिलस्य तैलं

॥४०६॥

अजापयस्तैलविमिश्रितं च

चतुर्गुणैर्भृंगरसैस्तु पक्वं ॥

षड्विंदवो नासिकया प्रदेयाः

सर्वाश्चह्न्याच्छिरसो विकारान्

॥४०७॥

त्रिकटु पौष्करं रात्रौ रास्ना च सुरदारु च

क्वाथः शिरौर्तिजालं हि निशापीतो निकृन्तति ॥४०८॥

मरिचं मधुकं श्यामामूलं कुंकुमवालकं

द्राक्षा विश्वा धान्यकानि तवराजं नागकेसरं ॥४०९॥

चूर्णितं क्षीरमध्वाज्यैर्निपीतं याति वेगतः

शिरःपीडार्धजा पीडा गुंजामूलस्य नस्यतः ॥४१०॥

॥ अथ भ्रूरोगे ॥

तांबूलपत्रस्वरसो विडंगं

सिध्दूद्भवं हिंगु गुडेन युक्तं ॥

जलेन पिष्टं विनिहंति नस्यं

भ्रूशंखदोषं क्रिमिजे निहंति

॥४११॥

रक्तकणवीरपत्ररसः शर्करयान्वितः

नस्यं प्रभातसमये चार्धशीर्षव्यथां हरेत्

॥४१२॥

॥ अथ नासारोगे ॥

नासारोगस्त्रिधा प्रोक्तः क्रिमिजो रक्तसंभवः

तृतीयः पीनसो रोगो वातपित्तकफोद्भवः

॥४१३॥

श्लो. ४०८ रात्रिः-हरिद्रा । ४०९ श्यामामूलं-कपूरीमधुरी-
मूलं । तवराजं तवथीरौ ।

विडंगं हिंगु कर्पूरं नस्ये क्रिमिजदोषहृत्
दुर्वाया दाडिमरसो नस्यं क्रिमिजदोषहृत् ॥४१४॥

पाठा द्वे च निशे मूर्वापिप्पलीजातिपत्रकैः
हंल्याशु तैलसंसिद्धं नस्यं स्याद् दुष्टपीनसे ॥४१५॥

त्रिफलापिप्पलीचूर्णं मधुना सह भक्षयेत्
कुलिंजं त्रिगड्युक्तं लीढं पीनसनाशनं ॥४१६॥

मरिचं गुडसंमिश्रं दधि पानेन नश्यति
पीनसं माषगोधूमभोजनादेव नश्यति ॥४१७॥

शय्यारूढो जलं शीतं निद्राकाले तु यः पिबेत्
तस्य पीनसजो दोषः शमं याति दिनत्रयात् ॥४१८॥

॥ अथ केश रोगे ॥

आरनालं चक्रमर्दतंडूलजलमर्दितं
मस्तके कुरुते लेपः शकलुप्तो विनश्यति ॥४१९॥

गुंजामूलं फलं गुंजा भल्लातं बृहतीफलं
मधुयुक्तः कृतो लेपः शकलुप्तं विनश्यति ॥४२०॥

भंगराजरसेनैव लोहकिट्टं फलत्रिकं
निंबबीजं तिलात्तैलं पक्वं च मस्तके क्षिपेत् ॥४२१॥

अकालपलितं कंडुमिद्रलुप्तं च नाशयेत्
वद्धमूला घना दाघ्याः कृष्णाः केशा भवंति हि ॥४२२॥

॥ अथ कर्णरोगे ॥

व्रणे वाते जले पूर्णे शल्ये कृमिभवे तथा
कंडूयनं कर्णरोगे जायते चाम्लसेवनात् ॥४२३॥

वस्तमूत्रं क्षिपेत् कोष्णं सैंधवेन समन्वितं
सैंधवं चोदधेः फेनं तैलेन कर्णरोगहृत् ॥४२४॥

श्लो. ४१५ जातिपत्रकैः जातिनामक सुगंधी पुष्पलताया
पत्रैः । ४१६ कुलिंजं कुलिजनं । त्रिगड्-त्रिकटु । ४१९ शक-
लुप्तः इन्द्रलुप्तः ।

लघुनं भानुपत्राणि वह्नौ तप्तानि मर्दयेत्
तद्रसो कर्णपूरेण कर्णशूलं विनाशयेत् ॥४२५॥

शुक्ली राजी चार्कमूलं गृहधूमं तक्रमर्दितं
तद्रसो कर्णनिक्षिप्तः कर्णवाधिर्यनाशनः ॥४२६॥

॥ अथ ओष्ठपाके ॥

ओष्ठस्फोटो भवेद्यस्य गैरिकांभो घृतं मृषेत्
आम्रपत्रं घृते पिष्टं मृक्षणादोष्ठदोषहृत् ॥४२७॥

॥ अथ दंतरोगे ॥

कुष्ठं दार्वी च मंजिष्ठा त्रिफलातिक्तलोद्रकं
निशा पाठा तेजनी च घर्षणं दंतरोगहृत् ॥४२८॥

आढरूपकसेरोर्वा रसः कर्णे च पूरितः
दंतपीडां प्रशाम्येत विडंगं सिंधु घर्षणात् ॥४२९॥

॥ अथ जिह्वा पाके ॥

जिह्वायां पिटिका यस्य जिह्वापाकं विनिर्दिशेत्
खादिरं च त्रुटीचूर्णं कवावा तत्र धारयेत् ॥४३०॥

वालकं पञ्चकं श्यामा बर्बरं शतपत्रिका
एतल्लेपेन शाम्यन्ति स्फोटका रसनोद्गवा ॥४३१॥

॥ अथ घंटिका रोगे जिह्वामूलसंभवे ॥

जिह्वामूले घंटसिद्धौ श्लेष्मरक्तोत्थग्रन्थिका
वचा समरिचा कृष्णा चूर्णं तत्र निधापयेत् ॥४३२॥

धान्यं नागरजीमूतवचा उग्रा समांशकं
काथो हरेद् घंटिकाया रोगं गंडूषधारणात् ॥४३३॥

श्लो. मृ४२७ घेत् मर्दयेत् । ४२८ तिक्तलोद्रकं तिक्तं तिक्ता
कटुकी लोद्रकं च । तेजनी तेजबल इति प्रसिद्धं । ४३० त्रुटी
पला । ४३१ श्यामा-प्रियंगुः । बर्बरं बब्रूलपत्रं । ४३३ जीमूतं
-मुस्ता । उग्रा वचा घोडावज इति ।

तेजोवती जवक्षारो दारु कृष्णा रसांजनं
निशा पाठा मधुयुता गुटी तेषां च कारयेत् ॥४३४॥
मुखे च धार्यते नित्यं घंटिकारोगनाशनी
मर्दनं स्यात्कंठदेशे तेन ग्रन्थिर्विलीयते ॥४३५॥

॥ अथ गलशुंडिका रोगे ॥

घंटिकाया अर्धमार्गं लंबिका ग्रन्थिरुद्भववेत्
असाध्या सा हि विज्ञेया मर्दनं तत्र कारयेत् ॥४३६॥
दिवारात्रौ यवान्याश्च मुखे संधारणं हितं
मंजिष्ठा च निशा मुस्ता पीतः क्वाथो गलामये ४३७
सिद्धार्थको वचा कुष्ठं रजनी पारिभद्रकं
गृहधूमं सलवणं कंठे वा लेपने हितं ॥४३८॥
ज्वरे प्रोक्तानि पथ्यानि यानि तानि च दापयेत्
न गौल्यं पिच्छलं सेव्यं तैलं नैव गलामये ॥४३९॥

॥ अथ मुखरक्ते ॥

पिष्ट्वा तंडूलतोयेन कुस्तुंवरु शिलाभिदं
स्तंभयेत्पतितं रक्तं प्रातः पीतोतिवेगतः ॥४४०॥

॥ अथ स्वरोपघाते ॥

कृष्णा विभीतकं विश्वा लवंगं लवणोत्तमं
नागवल्या दलरसे गुटी धार्या निशामुखे ॥४४१॥
जातिपत्रं कणा लाजा मातुलिगदलं मधु
एतल्लेहाद् भवेन्नादः किन्नरस्वरतोधिकः ॥४४२॥

॥ अथ मुखपाके ॥

जातिपत्रामृताद्राक्षा देवदारु फलत्रिकं
क्वाथः क्षुद्रयुतः सिद्धो मुखस्थो मुखशकजित् ॥४४३॥

श्लो. ४३४ तेजोवती-तेजवलं । ४३८ पारिभद्रकं आम्रपल्लवाः
। ४३९ गौल्यं गुडविकृतिः । ४४१ लवणोत्तमं सधवं ।

॥ अथ मुखशोषे ॥

कुष्ठं कासोद्भवं मूलं मधुकं पिष्टमंभसा
मधुयुक्तं पिवेदंति पिपासां चिरकालजां ॥४४४॥

जलं मलयजं रक्तं चंदनं मधुकं समं
उशीरेणान्वितो लेपो मस्तके तृणनिवारणः ॥४४५॥

॥ अथ नेत्ररोगे ॥

उष्णातिक्षारकटुकैरभिघातैः सूक्ष्मेक्षणात्
वातपित्तकफोद्भूताः सहजाश्च तथापराः ॥४४६॥

जायन्ते नेत्रजा रोगा षट्सप्ततिकसंख्यकाः
धृश्रं नवान्नं रुक्षं च मैथुनं चाम्लवर्जनं ॥४४७॥

॥ चंद्रोदया वर्तिः ॥

हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि च
विभीतकस्य बीजानि शंखनाभिर्मनःशिलाः ॥४४८॥

सर्वमेतत्समं कृत्वा छागीक्षीरेण पेषयेत्
वर्तिश्चंद्रोदया नाम्नी अंजयेन्नयने निशि ॥४४९॥

नाशयेत्तिमिरं कंडूं पटलं चार्बुदानि च
पुष्पं निशांघतां चार्म व्याख्याता नेत्ररोगजित् ॥४५०॥

शुक्रं च शमयेत्सद्यो माक्षिको माक्षिकैर्युतः
त्रिफलाया जलं नेत्रे प्रक्षालनं पुनः पुनः ॥४५१॥

गौशकृतो रसे पिष्ट्वा पिप्पलीमूलमंजनात्
निशांध्यं नश्यते क्षिप्रं मालतीनिंबपल्लवैः ॥४५२॥

अमृताया रसे घृष्टं सिंधवं मधुना सह
हरते नेत्रजान् रोगान् षट्सप्ततिकसंज्ञकान् ॥४५३॥

त्रिफला भृंगराट् शुंठी दधि मधुकसर्पिषा
गौमूत्रेण सनागं च अंजनान्नेत्ररोगहत् ॥४५४॥

श्लो. ४४४ कासोद्भवं कासमूलं । ४५१ माक्षिकः सुवर्ण
माक्षिकः ।

खर्परं फटकी तुत्थं संमांशं सर्वयोजितं
 सिता सर्वद्विगुणिता गुटी गोदुग्धतश्चरेत् ॥४५५॥
 अंजनाद्धरते पुष्पं छायांभ्यं च तथार्मकं
 पटलं शस्त्रछेदेन सिद्धयति न तथौषधैः ॥४५६॥

॥ अथ बालक रोगे ॥

शृंगी चातिविषा कृष्णा नागराघनपुष्करं
 घर्षणं शिशवे देयं क्षीरदोषनिवारणं ॥४५७॥
 किरातं मधुसंयुक्तं घर्षणं ज्वरनाशनं
 शृंगा भांगी मधुयुतं बालानां कासनाशनं ॥४५८॥
 शिलाभेदं सितायुक्तं मूत्ररोधं निवारयेत्
 हरीतकी गुडयुता विड्वंभं च निवारयेत् ॥४५९॥
 विल्वं जातीफलं पानादतिसारं निवारयेत्
 वचा पाने भवेद्वाचा अपस्मानं निवारयेत् ॥४६०॥
 लोदं रसोजनं धात्री गैरिकं मधुना सह
 अंजनेनैव बालानां नेत्ररोगनिवारणं ॥४६१॥
 लाजा च धातकीपूष्पं बालानां वांतिनाशनं
 लवंगं खादिरं सारं बालानां श्वासनाशनं ॥४६२॥
 गैरिकं राजिका धूम्रं गवां तक्रेण लेपयेत्
 पामा विचर्चिका सिद्धं बालानां हन्ति सत्वरं ॥४६३॥

॥ अथ शरीर चिकित्सा ॥

देशकालवयोवह्निसात्म्यं प्रकृतिभेषजं
 एवं सत्त्वं बलव्याधीज्ज्ञात्वा कर्म समारभेत् ॥४६४॥
 देशस्तु त्रिविधो ज्ञेय आनृपो जांगलस्तथा
 साधारणो विशेषेण ज्ञातव्यः स मनीषिभिः ॥४६५॥
 कालस्तु त्रिविधो ज्ञेयो अतीतोनागतस्तथा

श्लो. ४६६ अनागतः भविष्यत्कालः । संधिकाः । संध्याकालः ।

वर्तमानः पुनस्त्रीणि प्रातर्मध्याह्नसंधिकाः ॥४६६॥

तथा वर्षादि शीतोष्णास्त्रयः काला इमे मताः

अन्ये षड्भूतवः काला वर्षादीनामनुक्रमात् ॥४६७॥

हैमंतवर्षाशिशिरेषु वायुः

पित्तं च ग्रीष्मे च घनात्यये च

कफप्रकोपं कुसुमागमे च

कुर्वीत यत्नं विधिवद् विधिज्ञः ॥४६८॥

वयश्च त्रिविधं प्रोक्तमुत्तमं मध्यमाधमे

बाल्ययौवनवार्धक्यं कथितं शास्त्रकोविदैः ॥४६९॥

प्रकृतिस्तुर्यधा ज्ञेया वक्ष्यामि किल शास्त्रतः

वातिका पैतिका चैव श्लेष्मिका सान्निपातिका ॥४७०॥

वातिके कृष्णवर्णं च रक्तदेहश्च पैतिके

श्लेष्मिके गौरवर्णं च श्वेतं च सन्निपातिके ॥४७१॥

आदौ रोगोत्पत्तिस्थानं यद्वस्तु चापि जायते

तद्वै विवरणं नाम आदानं प्रोच्यते बुधैः ॥४७२॥

साध्यासाध्यकष्टसाध्यं त्रिविधो रोग उच्यते

स्थितिर्लक्षणं रोगस्य ज्ञायते तन्निदानतः ॥४७३॥

शल्यं शालाक्यं काये स्यात् तथा बालचिकित्सितं

अगदे विषतंत्रं च भूतविद्या रसायनं ॥४७४॥

वाजीकरणमेवेति चिकित्साष्टकमेव च

शस्त्रेण क्रियते कार्यं तच्छल्यं कथितं बुधैः ॥४७५॥

शिरोरोगश्च शालाक्यं देहरोगश्च कामजः

अगदं गुदरोगं च मर्मादि बालरोगकं ॥४७६॥

ग्रहादिपीडनं भूतं जंगमं स्थावरं विषं

रसायनं सुवर्णादि वाजिनं शुक्रवर्धनं ॥४७७॥

श्लो. ४७० तुर्यधाः चतुर्विधा ।

नाडी मूत्रं मलं जिह्वा मुखं नेत्रं स्वरं बलं
 तद् दृष्ट्वा ज्ञायते रोगं निदानमष्टधा स्मृतं ॥४७८॥
 वमनं रेचनं नस्यं लघनं वस्तिकर्मणि
 आदौ रोगे पंचकर्म पश्चादौषधं दापयेत् ॥४७९॥
 वमनं हृदये रोगे विरेकश्चोदरे तथा
 लघनं मलरोगस्य नस्यं च मस्तके गदे ॥४८०॥
 गुदरोगे वस्तिकर्म कर्तव्यं च भिषग्ज्वरैः
 त्वचाया रुधिरस्त्रावो जलौकादिकमोचनात् ॥४८१॥
 रोगसाध्यं च विज्ञेयं औषधानां गुणागुणौ
 कषायो गुटिका चूर्णं तैलं घृतं च योजयेत् ॥४८२॥
 घृतं तैलं च पानीयं कषायं व्यंजनादिकं
 पक्वशीतं पुनस्तप्तं सर्वं तच्च विषोपमं ॥४८३॥
 पाचने पच्यते दोषा शोधने मलशो द्रवेत्
 शमने रोगशान्तेः कृत् पथ्ये चायुश्च वर्धते ॥४८४॥
 अन्नं जलं व्यंजनं च शय्या वायुस्तथैव च
 रोगिणां च सदा पथ्यं देयं रोगानुसारतः ॥४८५॥
 धर्मार्थकाममोक्षार्थं शरीरं साधनं यतः
 तस्माच्छारीरकं ज्ञानं संक्षेपात्कथ्यतेधुना ॥४८६॥
 कर्मणा प्रेरितो जीवः शुक्रशोणितवंधयोः
 गर्भकाले ऋतौ प्राप्ते नाभिमध्ये स्थितिर्भवेत् ॥४८७॥
 प्रथमे मासि पेशी स्याच्छिरोमांसद्वये तथा
 पाणिपादौ तृतीये च कट्युदराणि तुर्यके ॥४८८॥
 पंचमे मासि चैतन्यं षष्ठे कर्णाक्षिनासिका
 सप्तमे नखरोमादि ऊर्वाधस्तथाष्टमे ॥४८९॥
 नवमे प्रसूते गर्भश्च योनियंत्रनिपीडितः
 शुक्राधिक्याद्भवेत्पुत्रो रक्ताधिक्याच्च कन्यका ॥४९०॥

द्वयोः साम्ये भवेत्क्रीवो सर्वकामादिवर्जितः
 परस्परं निधाताच्च युग्मगर्भश्च जायते ॥४९१॥
 देहे सप्तशतं नाड्यो संघिषष्टीशतत्रयं
 सप्तोत्तरं मर्मशतं षट्चक्रं पंचवायुना ॥४९२॥
 कलाः सप्ताशयाः सप्त धातवः सप्त तन्मलाः
 सप्तोपधातवः सप्त त्वचा सप्त प्रकीर्तिताः ॥४९३॥
 नवद्वाराणि पुरुषे तेषां दश तु योषितां
 वातपित्तकफाश्चेति त्रयो दोषाः प्रकीर्तिताः ॥४९४॥
 पंचभूतं पंचतत्त्वं पंचेंद्रियं शरीरिणां
 सार्धत्रयं कोटिरोमाणि शरीरं जायते नृणां ॥४९५॥
 लक्षोनाः कोटि संख्याता मुखादूर्ध्वं प्रकीर्तिताः
 आधाराः षोडश प्रोक्ता नाभिर्देहस्य मध्यमं ॥४९६॥
 जीवस्थानं च नाभिस्थं ब्रह्मरंध्रं मुखासनं
 इडा पिंगला सुषुम्णा चंद्रमूर्यश्च ब्रह्मणा ॥४९७॥
 एकविंशसहस्राणि षट्शतानि तथाधिकं
 निशाहं चरति प्राणः सोहमित्यक्षरद्वयं ॥४९८॥
 लिंगे रंध्रद्वयं प्रोक्तं मूत्रं शुक्रं पृथक् पृथक्
 तद्वद् रंध्रद्वयं स्त्रीणां मूत्रं गर्भः पृथक् पृथक् ॥४९९॥
 उदरे पंच कोष्ठानि स्त्रीणां गर्भस्तु षष्ठमः
 मूत्रमाढकमानं तु विष्टां चैव तथाढकं ॥५००॥
 दिक्संख्या चांगुलं लिंगं योनिश्चांगुलतुर्यका
 द्वौद्वौ पलौ तथांडे च गुदा स्यादंगुलत्रयं ॥५०१॥
 षडंगुलं तु चरणं कटिस्त्वष्टांगुला स्मृता
 द्वादशांगुलमानश्च अर्धहस्तश्च जायते ॥५०२॥
 त्र्यंगुलप्रमितं घ्राणं जिह्वा सप्तांगुला स्मृता
 ग्रीवा चांगुलचत्वारि घ्राणात् द्वादश तालकं ॥५०३॥

पलप्रमाणं नेत्रं तु सपादघटशोणितं
 कुडवार्धं भवेच्छुक्रं विषं तु पलसप्तकं ॥५०४॥
 त्रीणि चैवाग्निस्थानानि सर्वदेहे स्मृतानि च
 तेनाग्निः पच्यते सर्वं कथं गर्भो न पच्यते ॥५०५॥
 अर्धयोनेरघोनाभ्याः कुक्षिर्वस्तिस्तथांतरे
 वायुना रुध्यते येन तस्माद् गर्भो न पच्यते ॥५०६॥
 नरादष्टगुणः कामो नारीणां च प्रजापते
 रजः प्रवर्तते तस्मान्मासि मासि च शुद्ध्यति ॥५०७॥
 नाभ्या अधो वामभागे दवर्क(?)द्वयमुच्यते
 एकस्मिंश्च भवेन्मूत्रं द्वितीये पुरीषं स्मृतं ॥५०८॥
 पुरुषाणां कामदीप्तौ शिराद्वयं हि चांडयोः
 घ्राणमूलादत ऊर्ध्वं कपालं सप्त चांगुलं ॥५०९॥
 देहमूलं यथा नाभिर्जिह्वा तु जपमूलकं
 कणौ श्रवणमूलं तु मोक्षमूलं तथा गुरुः ॥५१०॥
 विलोक्यानेकशास्त्राणि चिकित्सानि गुरोर्मुखात्
 यदत्र वर्णनं किञ्चित् मया प्रोक्तं यथामति ॥५११॥
 संवदष्टादशे चाब्दे अंकाग्निवर्षसंयुते
 मासे भाद्रे कृष्णपक्षे पंचम्यां गुरुवासरे ॥५१२॥
 कूर्मदेशेर्जुनपुरे तत्रावासः कृतो यतः
 गुरुर्जोवाभिधनश्च गच्छे चागमसंज्ञिते ॥५१३॥
 तस्य पीतांबरः शिष्यस्तत्पादांबुजकिंकरः
 देवीगुरुप्रसादेन विश्रामो ग्रन्थकारकः ॥५१४॥

श्लो. ५०८ दवर्कद्वयं कोइली इति लिखितं तत्र । ५१२
 अंकाग्नि अंक ९ अग्नि ३ प्रतिलोमेन ३९ संवत १८३९ इति ।
 ५१३ कूर्मदेशे कच्छदेशे । अर्जुन पुरे अंजार नगरे ।

॥ इति श्री व्याधिनिग्रहो ग्रन्थः संपूर्णः ॥

॥ प्रशस्तापधसंग्रहः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्री महाकालेश्वराय नमः ॥

॥ अथ प्रशस्तौषधसंग्रहं व्याख्यास्यामः ॥

श्रीनाथं शिरसा नत्वा ज्वराग्रामयशांतये ॥

भेषजानि प्रशस्तानि संगृह्यते समासतः ॥१॥

॥ अथ सर्व ज्वरेषु ॥

मुस्तापर्पटधन्वयासधनिकाभूनिवविश्वामृता

मृद्रीकादशमूलनिवसहदेव्यारग्वधव्याधयः ॥

सेव्यांभःसुनिषणचंदनबलापाठावरीसारिवा

खर्जूरत्रिफलामधूयवनिका अश्वत्थजं वल्कलं ॥१॥

रास्नानिर्जरदारुचव्यचपलामूलानि सर्वोत्पलं

मंजिष्ठाकणवेणुपत्रकटुकाभाङ्गीपटोलानि च ॥

स्तन्यक्षोणिभुजंगपुष्पलविकारुद्राक्षगोरोचनं

वासाकेरजलाजवत्सकसिता सर्वं निहंति ज्वरान् ॥२॥

॥ अथ शीतज्वरे ॥

पाठादार्विमहाबलात्रिकटुकाजाजीरसोनस्तथा

विष्णुक्रांतसिनानिकागृहभवो धूमस्तुलस्योर्द्वयं ॥

नारंगस्य शलाटुपत्रमरलुत्वक्पत्रनिर्गुडिका

भाङ्गीपक्व टच्छदाश्च सकलं शीतज्वरं हंत्यदः ॥३॥

॥ अथ रक्तपित्ते ॥

वासापर्पटसेव्यचंदनपरःकेरप्रसूनांबुदा

द्राक्षायष्टिमधूकमेघनिनदाः श्रेष्ठा च खर्जूरकः ॥

दुर्वादाडिमशुष्कगोमयवरीक्षीराज्यमत्स्येक्षणा

क्षौद्रं मोचरसो वटांकुरसिता दनंत्यस्रपित्तामयं ॥४॥

॥ अथ प्रदरे ॥

जंबूक्षीरतरुत्वगंबुदवरीलाक्षाजपाचंदनं

रंभाकेरजपुष्पधात्रिखदिराः किंजल्कमंभोरुहं ॥
 इक्षुश्चापि पटुर्विषाकुवलयं कूष्माण्डकालिंगकं
 पत्रं च प्रदरं निहन्ति सुदृशामुद्रिक्तमप्यंजसा ॥५॥

॥ अथ प्रदरावांतरभेदे सोमरोगापरपर्याये अस्थिसन्नावे ॥
 वाराहीप्रियवृक्षमोदकतरोःपूष्पं मध्वकोद्भवं
 पाठालोध्रसरोज त्रकदलीकंदश्वदंष्ट्रांबुदाः
 जंबवाम्रास्थिशतावरीसरसिजं किंजल्कमप्युत्पलं ॥
 धात्रीयष्टचमृताजतूनि च जयंत्यस्थिसृतिं योषितां ॥६॥

॥ अथ कासश्वासहिकासु ॥

भाज्जीर्ककटशृंगिकात्रिकटुकामांसीहरिद्रावचा
 चव्यं ग्रंथिकदीप्यकामिलशुनाजाजीद्वयारग्वधाः ॥
 निर्गुंडीदशमूलसर्पपवरारास्नाचतुर्जातकं
 देवान्हं च मनःशिलाकरिकणाज्योतिष्मतीसैधवं ॥७॥
 तालीसागुरुहिंगुमूलकटुकाक्षारीकपोताश्शटा
 वृश्चीवामयमातुलंगकयवक्षाराश्च जातीफलं ॥
 भृंगालर्ककुरंतकाः कसनजिद्रोसाहरिन्मंजरी
 कार्पासीदलमेदिनीकुरुवकः स्फूर्जातकाः किंशुकः ॥८॥
 तद्वत्कुंडलिवृश्चिकालिखदिराभूताकुलित्थः पुरः
 शाकोटासनसोमवलकसुरसाप्यंकोलबीजानि च ॥
 द्राक्षाक्षीरसिता हरन्ति कसनं श्वासं च हिध्मां जलं
 कापित्थं वदरास्थिपिच्छभसितं हिध्मां शठी चोधरेत् ॥९॥

॥ अथ क्षये ॥

जीवंतीघृतधन्वयासममृताजाक्षीरखर्जूरको
 द्राक्षानागबलाष्टवर्गनवनीतान्यश्वगंधा वचा ॥
 कूष्माण्डं च मधूलिकाकसनजित्श्वासं महोरःक्षतं
 पूर्वं भेषजसंचयः क्षयमपि व्यक्तं नयन्ति क्षयं ॥१०॥

॥ अथ तृष्णास्वरभेदश्वासकासादौ ॥

भार्ङ्गीग्रंथिककाकमाचिचविकारास्नाटरूपोगरु
द्राक्षामाक्षिकभृंगराजवृद्धतीद्वंद्वप्रिकैड्यकं ॥
एलापत्रकविश्वभेषजकणाजाजीलवंगत्वच-
स्तृष्णाघ्नं स्वरसादयुक्तकसनं श्वासादिकं नाशयेत् ॥११॥

॥ अथारोचके ॥

व्योषं त्रिजातकसितापिचुमंदपुष्पं
सिधूत्थजीरकगदार्द्रकमातुलंगं ॥
तालीसचव्यकणमूलझलस्यलर्का
निघ्नन्त्यरोचकमपि प्रवलं क्षणेन ॥१२॥

॥ अथ छर्दौ ॥

मृद्भृष्टलोष्टहिमदाडिममातुलंगं
जंब्वाम्रपलवसितामधुबिल्वलाजाः ॥
कोलास्थिकेरजलसक्तुकपित्थशुंठी
तालीसजीरकपयोधनिकावमिन्नाः ॥१३॥

॥ अथ मूर्छायां ॥

द्राक्षाखर्जूररंभाफलहिममधुकं स्तन्यकोलास्थिगोपी
कूष्मांडक्षीरकेरीसलिलघृतसितामस्तुभेद्यक्षुलाब्जाः ॥
दुःस्पृक्षैलेयकृष्णाविसजलवदरादाडिमांभोमधुकं
जीवंतीसेव्यनागाव्हयमपि च मदं घृति मूर्छामयं च ॥१४॥

॥ अथ तृषि ॥

यष्टीसेव्यशशांकचंदनवरीमुस्तापटोलामृता
धात्रीपर्पटमुद्गयूषधनिकाकाश्मर्यभूनिवकैः ॥
द्राक्षाक्षौद्रसितेशुदाडिमपयःखर्जूरकेरीजलै
र्गोपीलाजवधूकसक्तुसलिलक्षीरैश्च तृष्टं शाम्यति ॥१५॥

॥ अथ संन्यासे ॥

कचलुंछननस्यांजनधूमा दहनं च नखतोदः ॥

दशनमलिमुखैरपि लशुनपटुव्योपमातुलंग च ॥१६॥
कपिकट्टा घर्षणमपि संन्यासं धन्यमूनि सर्वाणि ॥

॥ अथार्शसि ॥

वर्षाभूवज्रवलीमथितशिखिवराम्भरणद्वंद्वमौर्वी
व्योषं कैडर्यभलातककरजकपिलास्त्रिकाहस्तकर्णी ॥१७॥
मुंडिन्यूलकदंतोलशुनगुडयवक्षारमूत्रं द्विकुंभं
निधन्यशीसि रक्तस्रुतिदहनविधिक्षारकर्माणि चैव ॥१८॥

॥ अथ रक्तार्शसि ॥

लेप्यार्शसां हरितमजरिकाविशल्या
जीमूतनादपटुकंकणगेहधूमाः ॥
रक्तार्शसां कुटजताक्ष्यपलांडुपत्रं
किंजल्कगव्यनवनीतमुपोदिकाः स्युः ॥१९॥

॥ अथोदावर्ते ॥

श्यामात्रितृत्तिलवरसोनदंतीस्तुकुशंखिनीहिंशुशिवागवाक्ष्यः ॥
एरंडकंकुष्ठकुलित्यमृषमूत्राण्युदावर्त्तरुजं निहंति ॥२०॥

॥ अथातिसारे ॥

पाठावत्सकधन्वयासककणामाद्रीसमंगाझटा
शुंठीमाचरसोजमोदविजयाजातोफलांभोमुचौ ॥
चूतास्थीक्षुरबीजखादिरपयःसर्ज्जावरालं तथा
रंभाधातकिनारिकेरकुसुमं चिंचांघ्रिवीजाजिनं ॥२१॥
पूलासद्वयजं प्रमेहरिपुजं वर्ध्वरवीरद्रुमो-
द्भूतं पल्लवमात्रनीपतरुजक्षीरद्रुजंवृत्वचौ ॥
बालं तिदुकविल्वदाडिमफलं लोघोरलुर्यक्षधृक्
दृध्याजं मधुलाजतैलमुखिताग्येतान्यतीसारिणां ॥२२॥

॥ अथ ग्रहण्यां ॥

पूतीकद्वयवाणपुंखिमथितं क्षुद्रोधिनीवर्वरा
शाङ्गष्टातलपोठपप्पणवचाक्षारत्रयं जीरके ॥

वर्षाभूद्वयपंचकोलमरिचान्यंकोलकडयकं
चांगेरीधवर्हिगुपंचलवणं धनंति ग्रहण्यामयं ॥२३॥

॥ अथ भंदवन्हो ॥

यान्यतिसारहराणि प्रोक्तानि धनंति तान्यपि ग्रहणीं ॥
ग्रहणीहराणि यानि तानि च जनयंति जाठरं वन्धि ॥२४॥

॥ अथ चिञ्चिकायां ॥

पूर्वं छर्दनमंभसा सपटुना नस्यं रसैर्भृगै-
र्निष्पावच्छद्विष्वथुद्धमुदकं दाहश्च पाण्योस्तथा ॥
भ्रष्टो जीरकटंकणश्च पयसा पानं तथा भेषजं ॥
वर्षा वर्षरमंजनं च कटुकद्वयैर्विवृच्यां हितं ॥२५॥

॥ अथ प्रमेहेषु ॥

आकुल्यद्वकमंभुधात्रियुगलं कार्पासबीजामृता
पाठाविवजमूलशिगुकतकं श्रेष्ठा च गुंजा सिता ॥
निर्यासः खदिरारिमेदयुगयोर्वीरद्रुनिवासने
ब्राह्मीकोकिलटुकपित्थककुभं क्षीरद्रुजंवृत्वचौ ॥२६॥
कांतं ह्यभ्रककिट्टगुगुलुशिलाजिवाज्यमत्स्येक्षणा
भंजीकैसरकैरवेशुरभवं बीजं च कडयकं ॥
पुष्पाश्वत्थककैरपुष्पमुशलीवेणुछदाः किशुक-
स्तैलं माक्षिकमुद्गवृषमथितं धनंति प्रमेहं द्रुतं ॥२७॥

॥ अथ मूत्रकृच्छ्रे ॥

यष्टीगोक्षुरयुग्मकाशकतकं द्राक्षागुडचीवरी
कूष्मांडेक्षुकपोतकंकशरसीदार्वीत्रुटिश्वंदनं ॥
मत्स्याक्षीकुशतंदुलीयवसुकब्राह्मीशुरोर्वारुकं
धात्रीमुद्गसिताब्जकेरसलिलं स्यान्मूत्रकृच्छ्रापहं ॥२८॥

॥ अथ प्रमेहपिटिकासु ॥

एलातुरुष्कगदपत्रकरात्रिसेव्य
स्थौणेयशुक्तिनखगुगुलदेवधूपाः ॥

श्रीवासबोलतगरागरुदेवदारु

क्षीरद्रुमाश्च पिटिका विनिहन्ति सद्यः ॥२९॥

॥ अथाश्मर्या ॥

गुद्रागुच्छकुलित्यटंकणयवक्षारोश्मभिद्वालुकं
पद्मं प्रस्तरभित्प्रसारिणित्रुटीनिर्यासपूत्यद्वकं ॥

मूलं मोरटशिग्रुपूगवरुणैरंडं त्रिवृद्वृश्चिका
कृच्छ्रघ्नानि च भेषजानि सहसा घ्नन्त्यश्मरीं शर्करां ३०

॥ अथ सोमरोगे ॥

निघ्नन्ति माषमुशलीहिमतालकंदं

धात्रीवरीकतकगोक्षूरशर्करैलाः ॥

द्राक्षागुडचिकदलीफलकं च पद्मं

किंजल्कसेव्यमधुकानि च सोमरोगं ॥३१॥

॥ अथ विद्रव्यौ ॥

त्रायंतीत्रिफलाकरंजयुगलं शिग्रुद्वयं मोरटा

वर्षाभूवरणाजशृंगिवृहतीद्वंदाश्वगंधाशिवा ॥

सैर्यद्वंद्वपटोलगुगुलुशिलाजिच्चाग्निनिवद्वयं

बाह्याभ्यंतरविद्रव्यौ प्रशमयत्यन्हाय लेपादिभिः ॥३२॥

॥ अथ स्तनविद्रव्यौ ॥

स्तनविद्रव्येस्तु तिलयष्टिकन्यकाकुरुवकपिचुमंदरात्रिभिः ॥

बहुपाचलछदसदाफलत्वक्सारिवाकुलिदलैश्च लेपनं ॥३३॥

॥ अथ अंडवृद्धौ ॥

हिंणुपटुलशुनपप्पणयक्षाक्षैरंडतैलमुंडिन्यः ॥

मोरटशक्रलतासृग्वर्षाभूचित्रकाश्च वृद्धिघ्नाः ॥३४॥

निर्गुंडीदशमूलवर्वरपविक्षीरं हरिन्मंजरी

त्रिक्षारं द्विकरंजपंचलवणं कुंभद्वयं जीरके ॥

श्रेष्ठाहिंणुकुलित्यवृषहपुषाकेरीपयश्चिर्भिटं

कैडर्योषणगेहधूमलशुनान्यम्लं तथा वेतसं ॥३५॥

वृथीवद्वयपंचकोललवणं देवान्हयं दार्विकं
 नारंगोखरमूखरोर्विसलिलं लुंगाम्लतन्मूलकं ॥
 चिंचास्नुकृतुहितालपुष्पभसितं तैलं तथैरंडजं
 गुल्मप्रीहयकृन्निहंति च युगं तृन्योस्तथाष्टीलयोः ॥३६॥
 इतिनिर्गुडयादिगणो गुल्मप्रीहयकृत्
 निप्रतृन्यष्टीलप्रत्यष्टीलिकासु ॥

—:०:—

॥ अथ रक्तगुल्मे ॥

द्वे जीरके द्वे च पुनर्नवे च कुलित्य काहिंवनलस्तिलांभः ॥
 भूतिः पलाशाख्यतरोस्त्वचां च रक्तोत्थगुल्मे लथुनं च शस्तं ३७

॥ अथ शूले ॥

वर्षाभूद्वयचव्यचित्रककणातन्मूलशुंठीशिवा
 निर्गुंडीधनदाक्षिकिंशुकवचास्तैलं च चित्रोद्भवं ॥
 क्षारो हिगुकुलित्यपंचलवणं तीक्ष्णं रसोनस्तथा
 शूलघ्नानि समोरगुल्मशमनं यैः स्यात्तदप्यौषधं ॥३८॥

॥ अथोदरे ॥

दंतीशंखनिर्हिगुतिल्वनलकः क्षारः पलाशोद्भवः
 श्रेष्ठावारिधिशुक्तिपंचलवणान्येरंडतैलस्नुही ॥
 द्वौ क्षारौ गिरिकर्णचित्रककणातन्मूलशुंठीत्रिवृत्
 गोमूत्रानिलनाशनाः प्रशमयंत्येतानिसर्वोदरं ॥३९॥

॥ अथ पांडुरोगे ॥

व्योषं घनश्चित्रकवेल्लयष्टीतकं महिष्या अपि लोहजं रजः ॥
 अलिश्च ताक्ष्यं रजनीद्वयं च गोमूत्रकं हंति च पांडुपंचकं ॥४०॥

॥ अथ कामलायां ॥

शुंठीपटोलकटुकामलकाब्दनादा
 मत्स्येक्षणाहिमवरीमणिबंधदाहाः ॥
 क्षीरं घृतं मथितमाहिषकं ब्रटा च
 मुद्गैणशृंगविजया अपि कामलाघ्नाः ॥४१॥

॥ अथ शोथे ॥

वर्षाभूदशमूलदारुलशुनं ब्राह्मीगवाक्षीशिवा
रास्नाशुक्तिपुनर्नवोद्वयवक्षारत्रिवृन्मोरटा ॥

दंतीमुर्मुरपंचकोलरजनीकंकुष्टलोहक्षुरं

गोमूत्राजपुरीषमूत्रमथितं शोथं हरत्यंजसा

॥४२॥

॥ अथ विसर्पे ॥

कल्हारोत्पलकंदकेरकुमुमं कूष्माण्डमंभोमृता ॥

गोलोमीशुकनाशिकाहिमवरीक्षीरदुशृंगांबुदाः ॥

रक्तोग्रामपि निवसेव्यतुलसीसर्पिस्तिलं सारिवा

दूर्वायष्टिमधूकवोधिमुनयो वैसर्पदर्पापहाः

॥४३॥

॥ अथ मसूरिकायां ॥

वासावरीनिवपटोलधात्रीब्राह्मीकुनिबोजविभूतिदूर्वाः ॥

माधव्युपानद्रुमसारसेव्यत्रायंतिमुस्ताश्च मसूरिकाध्नाः ॥४४॥

॥ अथ शीतपित्ते ॥

भूतिः समरिचचूर्णं सर्वपसहितं गुडचिकाचित्रं ॥

सैधवचंदनसर्पिः सेव्यानि धनंति शीतपित्तार्ति ॥४५॥

॥ अथ कुष्ठे ॥

वर्षाभूपिचुमंदचंदनवरीशंपाकसेव्यानल-

स्त्रायंतीसुरमूलिकासनवराजोतिष्मतीमार्कवाः ॥

जीमूतार्कपटोलगंधकशिलातालस्नुहामोरटा

दावीवायसजंधिका ग्रहभवो धूमो विशाला निशा ॥४६॥

आवर्त्तन्युभयं शिरीषखदिरौ वन्यः शिरीषद्रुमो

कासधनो घनकारवेलकरजो जंतुघ्नमंजिष्टकौ ॥

बीजांकोलकसोमराजित्रिपुटाभल्लातकोग्रामया

मूत्रान्यष्टककाकमाचिकटुकानि धनंति कुष्ठान्यलं ॥४७॥

॥ अथ श्वित्रकुष्ठे ॥

नीलीवरालशुनवाकुचिलोहचूर्णं

शंपाकनिवमधुपासनशंखपुष्पी ॥

द्वीपिद्विपार्जुनमरुष्करनित्यमौनी

श्वित्रं हरंत्यपि च कुष्ठरौपयानि

॥४८॥

॥ अथ कृमिषु ॥

ब्रह्मक्षमारुहवीजवेल्लशरसापथ्यावचायक्षधृक्

निर्गुडीघनचंदनं कृमिरिपुः कुदालकः कीचकः ॥

हिंश्वग्निः कणकारवेल्लथुनं क्षाराखुकर्णीशिफा

वेत्रोयं कृमिहंत्ररुष्करमजास्पृकोपनाहं तथा

॥४९॥

॥ अथ सामान्यतो वातविकृतौ ॥

रास्नासुरावहदशमूलकरंजयुग्मं

कुष्ठाष्टवगलवणानि बला शताव्हा ॥

एरंडमोरट्कुण्डकुलित्यमाष

गंधालिकोलतगरागरात्रिवोलाः

॥५०॥

निर्गुडिकाहरितमंजरिचित्रतैलं हिंश्वप्रसारिणिपुनर्नवगेहधुमाः [५१

तर्कारिगुग्गुलुमुधावह्यपीलुतैलं कार्पासवीजसरलाश्च हरंति वातं

॥ अथ सामान्यतः पित्तविकारे ॥

मत्स्याक्षीतृणपंचमूलफलिनीभूशर्कराशर्करा

द्राक्षावालुकसेव्यगोपवनिताखर्जूरवासामृताः ॥

भद्रश्रीघनसारनिवमधुकं न्यग्रोध बोधिहुमौ

प्लक्षोदुंबरजंबुतिंदुकवरीधात्रीविदारीघनः

॥५२॥

जीवंतीघननाददाडिमफलं क्षीरं च केरीपयो

दूर्वाविषपटोलमुद्गजजपापुष्पं मधूकोद्भवं ॥

कन्याहलुकपञ्चकंदतरुणीशलेयरंभाफलं

पुष्पोर्वारुफलं च शिष्टुकुमुमं पित्तं निहंति ध्रुवं ॥५३॥

॥ अथ सामान्यतः श्लेष्मविकारे ॥

प्रोक्तानि यानि पूर्वं कासश्वासक्षयापहारीणि ॥

तान्येव भेषजानि श्लेष्माणं नाशयंति सर्वाणि ॥५४॥

॥ अथ वातरक्ते ॥

रास्नामोरटयामिनीनकुलिकादेवाव्हयष्टीवला
वालं क्षमादलमूलतैलजतिलाः क्षुद्रा च कंपिल्लकः ॥
धान्याम्लेशुरकेतकीरसमिसिक्षमापीलुपंचांगुलो
वेणुश्चार्त्तगलोमृतागरु गदं वातास्रकं नाशयेत् ॥५५॥

॥ अथावरणे ॥

जीवंत्यमृतातुरगाफलं कणा च द्विपंचमूलानि ॥
ऐलेयकलशुनवलामधुकानि च नियतमावृत्तिघ्नानि ॥५६॥

॥ अथ मेदोवृद्धौ ॥

विडंगकालायसचूर्णतैलं कुलित्यगुगुल्वसनानलं च ॥
शिलावहपथ्यायवयावशूकक्षौद्रानि च स्थौल्यनिवर्हणानि ॥५७॥

॥ अथ काश्ये ॥

विदारिकूष्मांडतुरंगगधा क्षीरं घृतं मांसरसः पयस्या ॥
वरीकुमारीदधिमाहिपं च काश्यस्य काश्यं रचयंति सद्यः ॥५८॥

॥ अथ वंध्यात्वदोषे ॥

शाङ्गष्टाहयगंधिकाधनददृक्लक्ष्मीवरीपंडकी
मूलं धात्रिपुनर्नवस्य च तथा श्वेतश्च पूलासकः ॥
बोधिक्षीरिणिदाडिमिवटपयावंदाकमौद्वरं
बंध्यास्व्यर्त्तुदिनेथवा दशदिनं पीत्वा प्रसूते सुतं ॥५९॥

॥ अथ गर्भिण्यां ॥

नवनीतदुग्धसर्पिर्जीगलपिशितानि जीवनीयानि ॥
अन्यानि चैव मधुरद्रव्याणि सुखं दिशंति गर्भिण्याः ॥६०॥

॥ अथ सुखप्रसूत्यर्थे ॥

योनेर्लेपनधूपनं गदफणित्वग्लांगलीसर्पपै
र्वेण्याः स्पर्शनमाशुतालुगलयोर्मूर्ध्ना हितं स्नुक् पयः ॥
तालीसागरुकल्कपानमधुरांमंडीनहालावुका
पाण्यादौ च सुवर्चलापरिधृता कूर्यात्प्रसूतेः सुखं ॥६१॥

॥ अथ बालग्रहेषु ॥

शमनानियानियेषां भेषजसहितानितानितीक्ष्णानि ॥
तेषु गदेषु शिशूनामुपयुज्यान्मात्रयो कनीयस्या ॥६२॥

॥ अथ शिशूनां धूपने स्नाने च ॥

सर्पत्वक्घृतकुट्टसर्पपत्रागोशृगकं चौतुषिद्
कार्पासास्थिसुरद्रुभूजरजनीनिवच्छदैर्धूपनं ॥
स्नानं जंबुकपित्तकिंशुकवलाक्षीरद्रुशुद्रांशुना
तत्सन्मानवलिश्चतुष्पथकृतो बालग्रहं नाशयेत् ॥६३॥

॥ अथ भूतग्रहे ॥

धूमो हिं गुरसोनकेशवृहतीनिवच्छदाज्यं क्षपा
सिद्धार्थद्विपद तु गुग्गुलुवचानिर्माल्यवर्हिच्छदैः ॥
पानं भूमिकदंवहंसपदिकाभूतांकुशत्वक्कुडै
स्तद्वद्रांछितवस्तुभिश्च बलयो भूतान्नयेयुः शमं ॥६४॥

॥ अथोन्मादे ॥

द्राक्षांभस्तनलोहितांडमधुकं स्तन्येक्षुगोरोचनं
शार्दूलामिषपुष्पचंदनवरीब्राह्मीपयोदावरा ॥
तीक्ष्णं नावनमंजनं प्रहरणं संत्रासनं तजनं
किंचित्स्त्रोपनहर्षणं च शमयेदुन्मादमत्युल्वणं ॥६५॥

॥ अथापस्मारे ॥

गोजाष्टाश्वशृगालनागनकुलामार्जारगोधाभवैः
पित्तैस्तु त्रिफलाकरंजलथुनव्योवैश्च नस्य मुहुः ॥
पानं पंचकशंभ्यशंखकुसुमब्राह्मीवरीसारिवा
कुष्मांडैर्विनिहंत्यपस्मृतिरुजं धूपश्च निवच्छदैः ॥६६॥

॥ अथ नेत्ररोगेषु ॥

सौवीरांजनशंखतुथयुगलं सिद्धतुथपुष्पांजनं
स्रोतोजस्फटिकेंदुचंदनकणापाथोधिफेनक्षपाः ॥
दावीं गैरिकगंधतालकशिलासूताहिकासीसकं

जातीकेशरसांजनं च मधुकं चंद्रा च चिंचाफलं ॥६७॥
 रत्नानां नवकं गवादिदशनं शृंगादि तेषां तथा
 हेमाक्ष्यादिकधातवः श्रुतिमलो बोधिद्रुपत्रं फलं ॥
 श्वेतक्षमाधरपर्णहंसपदिकासु श्वेतपूलासको
 मूलं श्वेतपुनर्नवस्य कतकं लोभ्रं शिला कुंकुमं ॥६८॥
 घात्रीपीतकरोहिणीगदफलीकंसं करंजाफलं
 जीवन्ती शफरेक्षणा लवनिका मेघारवं गृज्जनं ॥
 लक्ष्मीवन्यकुलत्थवाजिपृथुकामूलं वरा द्विस्थिरा
 पुष्पं तीक्ष्णशिरःकपालविजयाविश्वौषधं टंकणं ॥६९॥
 नद्यावर्तकतालवृंतलकुचोवृक्षाम्लपुष्पद्रुमो
 नारीक्षीरतटाकशुक्तिसलिलं ब्रह्मद्रुग्धान्यपि ॥
 क्षौद्राज्यं नवनीतमप्यषहरंत्यक्ष्णोरशेषान्गदान्
 गंडूषांजननस्यतृप्तिपुटपाकाश्चोतनैर्लेपनैः ॥७०॥

॥ अथ कर्णरोगेषु ॥

पत्राणि शिशुतुलसीरविशिंधुवार
 घोटाविभूतिरथ बर्बरमूलकानां ॥
 मौर्वीवराटलिकुचाव्दवचाशताव्हा
 सिंधूत्थगुग्गुलुपलांडुसुधारसोनाः ॥७१॥

कोर्पासवालजलसर्पपतैलमेवमावर्तनीफलसुराहनिशार्द्रकाणि ॥
 व्योषाजमूत्रनृपवृक्षफलं त्रिशूल्या तालस्य नालमथ
 चामरिकाजगंधे ॥७२॥

॥ अथ कर्णव्रणे ॥

तालीसाग्रिनिशांतधूमकयवक्षाराब्धिविश्वौषधं
 पथ्याचासनलोभ्रसैधवकणागोमूत्रप्रत्यक्त्रुटी
 दावीग्रंथिकदारुताक्ष्यं चविकातेजावतीवत्सको
 हीघेराभयमाक्षिकानि च दृढं निघ्नन्ति कर्णामयं ॥७३॥

॥ अथ नासारोगे ॥

तालीसोपणवन्दिनागरकणामंडूकपर्णी निशा
निर्गुंडीतुलसीकुम्भचविकापामार्गतर्कारिभिः ॥

भृंगागस्त्यसुराब्धमूलकपुराजाजीद्वयं ग्रंथिकं
श्रेष्ठावेलकंरजवीजलथुनं निध्नन्ति नासामयं ॥७४॥

॥ अथोष्ठरोगे ॥

सर्जरसस्तिलतैलं त्रिफला क्षौद्रं क्षपा मधुच्छिष्टं ॥
निंबझटा रौप्यदृक् निर्गुंडीयष्टिरोष्ठरोगहरं ॥७५॥

॥ अथ गंडमालायां ॥

गंडमालाजितमपक्कांशो विधूपचर्यतां विदध्याच ? ॥
पूयानहैवविपक्वा विपाच्य शनकैः प्रसादयेत्यनवत् ॥७६॥

॥ अथ दंतरोगेषु ॥

रास्ना पुंसि बलारिमेदककुम्भत्वग्भानुकेरीपयो-
वर्षाभूतलपोटनिंबकुलीवीजं हरिन्मंजरी ॥
सिंधूत्थाढकपत्रविश्वखदिरास्तैलं च कर्पूरजं
तैलं दीप्यकमुद्गिरन्ति रदजांस्तन्मूलजांश्चामयान् ॥७७॥

॥ अथ रसनातालुरोगेषु ॥

दावीव्योषशिलाकुनिंबतुलसीसिंधूत्थपथ्यानिशा
निर्गुंडी खदिरारिमेदयुगलक्षीरद्रुमत्वग्गदाः ॥
वासापिप्पलिमूलपाक्षिकघृतं क्षारोपकुंचीवचा
विष्णुक्रांतपटोलकाश्च रसना ताल्वामयच्छेदनाः ॥७८॥

॥ अथ मुखरोगे ॥

जातीपत्रवरारिमेदमधुकं क्षीरद्रुनिवाभया
दावीव्योषवरांगजीरकचतुर्जाताब्जकंकोलकं ॥
जंबूखादिरसारपार्थतुलसीगोमूत्रजातीफलं
क्षौद्रक्षारशशांकराजतरवः सर्वास्वरोगापहाः ॥७९॥

१४

॥ अथ शिरोरोनेषु ॥

यष्टी शिलातगरुकुंकुमकुण्डगोपी
 सेव्यत्रिजातघनचंदनकेसराणि ॥
 सिंधुत्ववालुकवरा मृगनाभिकन्या
 मंजिष्टका त्रिकटुभृंगवलाशताव्हाः ॥८०॥
 वेलामृता जलरुहागरु देवदारु
 कर्पूरचोरकनिशाद्वितयोत्पलानि ॥
 कल्हारजातितिलतैलपयोधराश्च
 मूर्धामयान् प्रशमयन्ति कपालजांश्च ॥८१॥

॥ अथ व्रणे ॥

धान्याम्लोदककांस्यकं तिलघृतक्षीरदुग्धयष्टीवरा
 दूर्वागुग्गुलुवाय्वरीश्वरलतागोपांगना माक्षिकं ॥
 मंजिष्टा रजनीकरंजवनमाल्यारामसीताम्लिका
 जातीपल्लवतीक्ष्णतुत्यकटुका दार्वामधुच्छिष्टकं ॥८२॥
 युक्तं तंडुलखंडनं पवनजितैलेन युक्तं गुडं
 चूर्णेनापि पुराणकेन हविषा सुश्लक्ष्णपिष्टं जले ॥
 पत्रं पप्पण(?)बोधिनिंबसुवहाकार्पासकूपोदकं
 चिंचांकोलविदारिजं व्रणहरं लेपोपनाहादिभिः ॥८३॥

॥ अथ सद्योव्रणे ॥

सद्योव्रणे यष्टिमधुकदुग्धं क्षौद्राज्यलाक्षांजनकाकतित्ताः ॥
 पथ्यापलांडुप्रियभूरुहत्वक् मयूरिका सर्जरसा हिताः स्युः ॥८४॥

॥ अथ अग्निदग्धव्रणे ॥

सिस्थकजपाज्ययष्टीदूर्वापत्तूरदुग्धकाकोलयः ॥
 केशहिमापामार्गसहदेव्यश्वाग्निजं व्रणं घ्नन्ति ॥८५॥

॥ अथ भग्नव्रणे ॥

वद्धाक्तं घृतपट्टवंशबहुपादश्वत्थपार्थत्वच-

श्चिचास्थित्वगुदंवरोद्भवपयो दक्षांडधात्री शिवाः ॥
 तैलं भ्रष्टकुरंदकः समरिचं सर्जं च मृत्कर्पटं
 पानं दुग्धयुगं च बोलजतुनोः शंसन्ति भंगे हितं ॥८६॥
 ॥ अथ भगंदरे ॥

वराविडालास्थि कणां पुरश्च न्यग्रोधवलकच्छदनत्वगेला ॥
 भुजंगवृश्चीकविडंगसारक्षाराग्रिकर्माणि भगंदरेषु ॥८७॥
 ॥ अथ ग्रंथिषु ॥

ग्रंथिष्वर्कसदाफलं मधुरसं विस्फोटदग्धांगुलाः ॥
 कासासासनशंखधस्मकरजोन्मत्तस्य बीजं हितं ॥
 मेदोग्रंथिषु पादिकिंशुकगवा मूलं च वार्त्ताकजं ॥
 वर्षाशुकरवीरशिग्रुजमपि स्याल्लांगलीकंदकं ॥८८॥
 ॥ अथ श्लिपदे ॥

शाकोटबीजविजयौषधचित्रनिव
 तैलं त्रिवृद्विबुधदारुगुडचिपानं ॥
 सश्लीपदं स्नुमदसर्पप इंगुदीयं
 वार्त्ताकशिग्रुरविमूलविलेपनं च ॥८९॥
 ॥ अथार्वुदे ॥

गोमूत्रपंचलवणानलशिग्रुमूलं
 पार्थः करंजयुगभानुपुनर्नवोग्रा ॥
 भल्लातकस्नुहिकटुत्रयगेहधूम
 शंपाकलांगलिनिशासनमर्बुदघ्नं ॥९०॥
 ॥ अथोपचितव्रणे ॥

बीजं शिग्रुकरंजमूलकशमीजीमूतजं बाकुची
 निर्गुंडीपटुनाकुलीसुरतरस्नुग्भानुदुग्धान्यपि ॥
 लांगल्युत्पलकन्यकासहचरा शुंठी विशालाम्लिका
 वृश्चीवो महिषीगवोरपि खुरा निघ्नन्ति पूर्णं व्रणं ॥९१॥

॥ अथ नाडीव्रणे ॥

नाडीव्रणेषु तिलसैधवरात्रियुग्मा-
पामार्गकच्छुफलपूतिकपत्रनिवाः ॥
सौराष्ट्रिवज्ररविदुग्धनिशांतधूम
घोटाफलं रुचकयोजनवलिलके च ॥९२॥

॥ अथ क्षुद्रामये ॥

अजगल्यालसिकच्छपिवत्सकपाषाणभेदप्रख्यातान् ॥
सुरतरुकुष्ठशिलावहैलिम्पेत्सूक्ष्मांस्तु साधयेद् व्रणवत् ॥९३॥

॥ अथ मुखदूषिकायां ॥

मुखदूषिकां वचावटदलधान्यककेरशुक्तिभिर्लिपेत् ॥
आरग्वधपिचुमंदक्षौद्राज्ये पञ्चकंदकं नश्येत् ॥९४॥

॥ अथोपदंशे ॥

आदारीदलतुथगैरिकवराभृत्कर्पटैलाशिला
यष्टीखादिरसारसैधवतिलक्षौद्राज्यतालैरपि ॥
सौराष्ट्राहकिमृत्तथा च तिलजं शोथोपदंशापहं
त्वन्येषां व्रणवर्तिमेद्वज्रनुषां कार्यो गदानां क्रमः ॥९५॥

॥ अथ योन्यामयेषु ॥

रास्नासैधवपंचकोलमरिचाजाजीद्वयं रक्षको
गीर्वाणद्रुमहिंशुदीप्यकयवक्षाराब्दपाठाशिवाः ॥
उग्रागोक्षुरमातुलंगकशिफातैलं च कारंजकं
तैलक्षिरघृतानि च प्रशमयंत्यन्हाय योन्यामयान् ॥९६॥

॥ अथ स्थावरविवे ॥

पाठाचंदनलोध्रकुष्ठगरक्षौद्राज्यकोशातकी
मूर्वाचव्यशिरीषचित्रकवचा वेल्लाब्दमेघारवा ॥
दार्वागैरिकहेमताक्ष्यरजतं पथ्यापटोलाभृता
सोमत्वग्द्विपुनर्नवं त्रिकटुकं नश्येद्विषं स्थावरं ॥९७॥

॥ अथ जंगमविषे तत्र सर्पविषे ॥

व्याघ्री सृगिरिकर्णिका मधुरसा पाठा विशालेश्वरी
निर्गुण्डी कटुतुविका च नकुली वृश्चिवनिलीशिफा ॥
बीजं बाकुचिपुत्रजीविकुला जीमूतगुंजामृता
नक्ताव्हाश्च नृमूत्रमाक्षिकधृतं लाला मलः कर्णजः ॥९८॥
कर्कोटी मुशली नमोगरुडकः सर्पिश्च निष्पावकः
कंदं व्योषवचारसोनरजनीमाधूकसारामयाः ॥
शृंगी टंकणकाकमाचिसुरसा धात्री हरिन्मंजरी
मेघध्वानकुरंदवज्रलतिकाजंतुघ्नसौराष्ट्रिकाः ॥९९॥
शेफालीनतमागधीघनरसो गीर्वाणतालौफलं
पंचांगं तु शिरीषजं ग्रहभवो धूमो महादुग्धिका ॥
चिंचापल्लवकारवेल्लदलजः सारः सितः कर्णिकः
पानालेपननस्यधूपनमुखैः सर्पं निहन्याद्विषं ॥१००॥

॥ अथ कीटकविषे ॥

पीता हिंगुविडंगवन्यतुलसी मूलाब्धिनाद त्रिवृत्
पाठा व्योषशिरीषसैधवयवक्षारामयाः सर्पिषः ॥
यंजिष्ठागजकेसरद्विरजनीपत्तूरमुस्तावचाः
क्षीरक्षमासहकल्कलेपनमिति घ्नन्त्याथु कैटं विषं ॥१०१॥

॥ अथ वृश्चिकविषे ॥

यक्षाक्षिकेसरपलाशकरंजयुग्म
स्नुग्भानुदुग्धसहितांगुनिशोष्टदंताः ॥
तप्तारनालघृतसैधवचित्रतैलं
पथ्याकटुत्रयशिरीषकपोतविष्टाः ॥१०२॥
आस्यांबु कर्णमलसिक्थकवत्सनाभि
पिण्याकसर्पमलगोमयमातुलंगाः ॥
वृश्चिवनीलिहलिनीसुरसाद्रिकर्णी
निघ्नन्ति वृश्चिकविषं हि विलेपनेन ॥१०३॥

॥ अथ लूताविषे ॥

सर्पिर्माक्षिकशैलगोमयरमायामार्गरात्रिद्वयं
वक्ष्यामाक्षिमनःशिलालतगरं क्षीरद्रुमत्वग्स्वर्चौ ॥
पाठागैरिकयष्टिचंदनत्रुटीसिन्धूत्थगोपांगनाः
पानालेपनयोगतः प्रशमयंत्यन्हाय लूताविषं ॥१०४॥

॥ अथ मृषक विषे ॥

अर्कालर्ककपित्थसैधवनिशाद्वद्रामृतासैर्यकं
जीमूतामरनागदाडिममुनिर्भाङ्गीपयोदारवाः ॥
मार्जारास्थि निशांतधूमकरजांकोलद्रुनिर्गुडिका
गुंजेश्वाकुपुनर्नवेंद्रलतिका धन्त्युंदरूपां विषं ॥१०५॥

॥ अथोन्मत्तविषे ॥

पादत्रघातरविदुग्धशिरीषपत्र
तांबूलकल्कनवचूर्णनिशांतधूमाः ॥
अंकोलबीजपृथुकाः शशदक्षवर्चो
धतूरकः स्फुटमलर्कविषं निहंति ॥१०६॥

॥ अथ सामान्यतो नखदंतविषे ॥

वटनिंबशमीवल्कलफलानि द्विनिशात्रिपादिगोजिव्हा ॥
पर्वतमृदिदुवल्कं दंतनखोत्थं विषं हंति ॥१०७॥

॥ अथ व्यंगामये ॥

क्षौद्रं क्षीरतरुत्वगंकुरनिशाजाक्षीरलोध्रामया
मंजिष्ठाशररक्तपार्थफलनीकोलास्थिदार्वीत्वचः ॥
शंवूः शालमलिजीरके घनमथो बाहश्च कृष्णास्तिला
वक्त्रांगं सगदं जयंति जनितं व्यंगं तथा लाञ्छनं ॥१०८॥

॥ अथोत्कटे ॥

दहनं हितं प्रसूतौ मारुतकुष्ठोदिता चिकित्सा च ॥
कोठे कुष्ठचिकित्सा पित्तश्लेष्मक्रिया तथैवोक्ता ॥१०९॥

॥ अथ वाजीकरणे ॥

सूतं कांचनगंधकाभ्रककणा शुंठी विदारी घृतं
वर्षाभूमधुकाष्टवर्गमुशलीमापाश्वगंधाशिफा ॥
शाकोटेक्षुरमर्कटी सुरलता बीजं च भंजीभवं
निर्यासः सलिलं च शाल्मलितरोर्जातीफलं भूसिता ॥११०॥
शिग्रोः पुष्पफलच्छदाघनरवः श्वेताद्रिकर्णोदलं
मत्स्याक्षीछदनं तुरंगपृथुकालर्काः पयस्या वरी ॥
धात्री कर्कटशृंगिका सिततिलाः पद्मप्रहोरा वरी
जीवंतीदलगोक्षुरामृतलता मज्जप्रियालातुगाः ॥१११॥
केलीदुग्धजले सितेक्षुजरसं क्षीराज्यरंभाफलं
मृद्वीका नवनीतमाक्षिकमध्वपुष्पं च खर्जूरकः ॥
गोधूमो यवपष्टिमज्जनयुतं सर्वाण्यमूनि ध्रुवं
रेतोवृद्धिकराणि संति हि नृणां तांवूलमद्ये तथा ॥११२॥

॥ अथ रसायनानि ॥

हेमव्योमरसेंद्रगंधकविषायःकांतभलातकः
पथ्याक्षामलकानि गुग्गुलुशिलाजिच्चाग्रिकोंटकाः ॥
ब्रह्मक्षमारुहशृंगशंखकुसुमं मंडूकपर्णी वचा
ब्राह्मी नागवला विदारिसुशलीविश्वौषधं मुंडिनी ॥११३॥
वाणाः कृष्णतिलाः पुनर्नवकणावेष्टामृतालांगली
लीलीवायसजंघिका कुरुवको ज्योतिष्मती किंशुकः ॥
कन्यावाकुचिकाकमाचिखदिरांकोलं तिलक्षीरिणी
पूलासाकुलिवृद्धदारुककुदं ह्यारग्वधोपानहः ॥११४॥
जीवंती नवमल्लिकासननिशानिवाश्वगंधावरी
निर्गुंडी लशुनं महंद्रलतिका मूर्वा स्थिरा श्रेयसी ॥
इत्येतानि रसायनानि ससितक्षौद्राज्यदुग्धान्यपि
प्रत्येकं च जरावलीपलितहृच्चायुः प्रकुर्याच्चिरं ॥११५॥

230/22

२०

इत्येतानि च कल्ककाथसहाज्यतैललेह्यानि
 पानान्वासनलेपाभ्यंजनवस्त्यादिभिः प्रयोज्यानि ॥११६॥
 अन्नमधुराम्ललवणस्निग्धोष्णानि अनिलेषु ॥
 शीतकषायतिक्तमधुरतीक्ष्णानि पित्तेषु ॥११७॥
 कफसंभवेषु तिक्तकटुकपायोष्णानि ॥
 संसर्गजेषु मिश्रितं समृद्धेषु सकलमपि युञ्ज्यात् ॥११८॥
 रोगेषु तेषु द्रव्याणि सम्यद्धितानि युक्त्वा ॥
 प्रयोजयति यः स भिषक्शब्दस्य पात्रं भवति ॥११९॥
 इदं समस्तरोगाणां प्रशस्तौषधवारिधेः
 अकार्पीद्वालबोधाय अवधानसरस्वती ॥१२०॥

॥ इति प्रशस्तौषधसंग्रहाख्यो ग्रंथः समाप्तिमगमत् ॥

विक्रमाब्द संवत् १९०७ मिते वर्षे मार्गशीर्ष
 शुक्ल दशम्यां

॥ इति प्रशस्तौषधसंग्रहः समाप्तः ॥

—:०:—

र स शा ला औ ष धा श्र म.
गो ङ ल, (का ठी आ वा ड).

(विश्वविख्यातविशालकायं महदायुर्वेदीयौषध-
निर्माणस्थानम्)

आयुर्वेदीयौषधनिर्माणकार्यालयेऽस्मिन् २०००
सहस्रद्वयपरिमितान्यौषधानि निष्पद्यन्ते । सर्वभाषा-
त्मकानि औषधगुणमूल्यदर्शकानि-
सूचीपत्रकानि विनामूल्यं दीयन्ते

रसशाला इलेक्ट्रीक प्रिन्टींग प्रेस-गोङल.

SAMPLE STOCK VERIFICATION

1988

VERIFIED BY

ARCHIVES DATA BASE

2011 - 12

Handwritten signature

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय
हरिद्वार ।

